

Haçlıların Antakya'yı Zaptına İslam Dünyasının Tepkileri

Dr. Serkan ÖZER *

ETÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, I/1, Aralık 2015, Sayfa: 65-92

ÖZET

Türkiye Selçuklu sultanı Süleymanşah tarafından 1085 yılında fethedilen ve Haçlılar doğuya geldiği sırada Selçuklu valisi Yağısıyan'ın hâkimiyetinde bulunan Antakya, Haçlıların mutlak ele geçirmeleri gereken bir şehir idi. Haçlıların Kudüs'e hareketinde Urfa ile beraber Haçlılara geri emniyet sağlayacak olan şehrin kuşatılması ve ihanet yoluyla ele geçirilmesi, Haçlı-Fâtımî ilişkileri bakımından önemli olmakla beraber Müslüman liderlerin Haçlılar karşısındaki tutumları hakkında da önemli ipuçları vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Haçlılar, Türkler, Fâtımiler

The Reactions of the Islamic World to the Capture of Antioch by Crusaders

ABSTRACT

Antioch, which was conquered by the Sultan of Turkey Seljuk Süleymanşah in 1085 and was in the control of the Seljuk Governor Yağısıyan while the Crusaders were coming to the East, was a city that needed to be certainly captured by the Crusaders. While the siege and seizure of the city through betrayal, which would provide safety behind along with Urfa in the movement of the Crusaders to Jerusalem, is important in respect to Crusader-Fâtimid relations; it gives clue in the attitudes of Muslim leaders towards the Crusaders, as well.

Key Words: Antioch, Crusaders, Turks, Fâtimids

* Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü , serkan.ozer@erzurum.edu.tr

Giriş

Asi Nehri kıyısında, Habübü'n-Neccâr Dağı da denilen Silpius Dağı'nın eteklerinde, denize yaklaşık 22 km. uzaklıkta M. Ö. 300'de Antiochus'un oğlu Seleukos tarafından kurulan Antakya, Anonim Süryani yazarın tabiriyle *bütün Suriye'nin kapısı konumundadır*¹. Bu sebeple Ekim 1097'de Antakya arazisine giren Haçlıların, Kudüs yolculuklarında bu şehri arkalarında, Türklerin elinde bırakmaları imkân dâhilinde değildi. Stratejik konumu ve kurulacak Tanrı Krallığı'na emniyet sağlayacak olması yanında şehir, Hıristiyanlar için de önemli bir merkezdir. Zira Havari Petrus, ilk piskoposluğu Antakya'da kurmuş ve İsa'ya inananlara *Hıristiyan* ismi burada verilmiştir². Antakya, ancak ihanet yoluyla ele geçirilebilen müstahkem bir şehirdir ve stratejik konumu, Antakya'yı tarihin her döneminde önemli kılmıştır. Surlarının uzunluğu 30 bin metreden fazla olan ve surlar üzerinde 360 burç bulunan³ şehrin kapıları, belli dönemlerde değişik şekillerde isimlendirilmiş ve sayıları da kaynaklara farklı yansımıştır. Bununla beraber Haçlılar doğuya geldikleri sırada şehrin beş kapısı bulunuyordu. Bunlardan doğuda üstte bulunanı *St. Paul Kapısı*; bunun tam karşısında yer alan da *Batı Kapısı* veya *St. George Kapısı* olarak anılmaktaydı. Kuzeyde ise sırasıyla üç kapı bulunmaktaydı. Bunlardan üstte olanı *Köpek Kapısı*, ortadaki *Dük Kapısı* ve altta St. George Kapısı'na yakın olanı da *Köprü Kapısı* olarak adlandırılmıştı⁴. Buna göre Haçlılar, şehri kuzeyde bulunan üç kapıdan kuşatabilmişler, diğer yöndeki kapı, Silpius

¹ Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi -Kutsal Toprakları Kurtarmak-*, Çev. İcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009, s.76, *Anonim Süryani Vakayinamesi (I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi)*, Notlar H. A. S. Triton, Türkçe Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005, s.10. Şehir, yarım daire şeklindedir ve bir yanı dağa bitişiktir. Yani dağın etegindedir. Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Buldân*, I, Beyrut 1977, s.266-267, Halil Sahillioğlu, "Antakya", *DİA*, III, Ankara 1991, s.228, Streck, "Antakya", *İA*, I, MEB, İstanbul 1978, s.456, Gürhan Bahadır, *İslam Fethinden Haçlılara Kadar Antakya (M. S. 636-1100)*, Antakya Belediyesi Yayınları, Antakya 2010, s.23-25, Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1998, s.164, Şehrin adı ve yapılan yakıştırmalar için bkz. Selahattin Tozlu, *Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2009, s.27-30

² Fulcherius Carnotensis, s.76, Willermus, (William, Archbishop of Tyre), *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, I-II, Trans: E. A. Babcock-A. C. Krey, Columbia University Press, New York 1943, s.200, Steven Runciman, I, s.164, Halil Sahillioğlu, "Antakya", s.229, Kürşat Demirci, "Hıristiyanlık (Giriş, Tarih)", *DİA*, XVII, Ankara 1998, s.328, Mehmet Aydın, "Antakya ve Tarsus Eksenli İlk Dönem Hıristiyanlığına Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV, Konya 2003, s.7-8, Ebru Altan, "Ortaçağ'da Antakya (969-1098)", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Dünya Yayınları, İstanbul 2008, s.323

³ Streck, "Antakya", s.457-458, Steven Runciman, I, s.165-166, Yâkut'un verdiği bilgiye göre bu 360 burçta 4 bin nöbetçi bulunuyordu. Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemü'l-Buldân*, I, s.267

⁴ Willermus, I, s.207, Şehrin kapıları hakkında bkz. Selahattin Tozlu, *Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası*, s.30-34, Gürhan Bahadır, *Antakya Haçlı Prensligi (1098-1126)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay. 2013, s.26-27

Dağı kuşatmaya imkân vermediği için boş bırakılmıştı⁵. Diğer iki kapı ise kuşatmanın ilerleyen zamanlarında kuleler yapılmak suretiyle kontrol altına alınabildi. Willermus'un ifadesine göre Antakya'nın kule ve duvarlarını insan gücü ile geçmek mümkün değildi. Şehrin bu özelliği nedeniyledir ki zaptı, hep ihanet yoluyla olmuştur. Fulcherius da yine şehrin çok müstahkem olduğunu ve ancak ihanet yoluyla, düşmanın içeriden yardım görmesi halinde ele geçirilebileceğini haber vermektedir. Nitekim Haçlı yazarlarının ifade ettiği gibi de olmuş ve Firûz'un ihaneti sonucu şehir, Haçlıların eline geçmiştir⁶.

Haçlıların Antakya yolculukları sırasında, ilk olarak İznik'in Bizans'a tesliminde hazır bulduklarını görmekteyiz (19 Haziran 1097)⁷. İznik sonrası Anadolu'da ilerleyen Haçlı orduları, 1 Temmuz 1097'de yaşanan Eskişehir Savaşı'nda Kılıç Arslan'ı mağlup etmeyi başardılar⁸. Bizans komutanı Tatikios rehberliğinde Osmaneli (Lefke)-Şarhöyük-Akşehir-Konya-Kayseri-Komana (Placentia)-Göksun-Maraş hattını takip eden Haçlılar, zorlu bir yolculuk nihayetinde Antakya Ovası'na indiler⁹. Ana ordu, Maraş'ta iken Çukurova'ya yönelen Tankred ve Baudouin'in yaşadıkları kısa süreli anlaşmazlık¹⁰ sonrası Baudouin, davet edildiği Urfa'da halk ile Urfa valisi Thoros'un cinayetine ortak olarak doğudaki ilk Haçlı Devletini kurdu (10 Mart 1098)¹¹.

⁵ *Anonim Haçlı Tarihi*, (*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*), Çev. Ergin Ayan, Selenge Yay., İstanbul 2013, s.82

⁶ Willermus, I, s.187, Fulcherius Carnotensis, s.76

⁷ Işın Demirkent, "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)", *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2007, s.21-39, Aynı yazar, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara 1996, s.24-28, Steven Runciman, I, s.137-139

⁸ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yay. İstanbul 2004, s.34-36, Aynı yazar, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, s.28-31, Steven Runciman, I, s.142-143

⁹ Ebru Altan, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, LXV / 243, TTK, Ankara 2001, s.573-575, Işın Demirkent, "Tatikios (Türk Asıllı Bir Bizans Kumandanı)", *Belleten*, LXVII / 248, TTK, Ankara 2003, s.106

¹⁰ Radulphus Cadomensis, (Ralph of Caen), *The Gesta Tankredi of Ralph of Caen - A History of the Normans on the First Crusade*, Trans. Bernard S. Bachrach, David S. Bachrach, Hampshire 2005, s.57-70, Willermus, I, s.178-186, Anonim Haçlı Tarihi, s.75-78, Albertus Aquensis (Albert of Aachen), *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, Tran. Susan B. Edgington, Oxford University Press, New York 2007, s.141-161, Guibert of Nogent, *The Deeds of God Through the Franks*, (pdfbooks.co.za/library/GUIBERT_OF_NOGENT-THE_DEEDS_OF_GOD_THROUGH_THE_FRANKS.pdf) Erişim Tarihi: 29.07.2015, s.61-62, Ordericus Vitalis, *The Ecclesiastical History of England and Normandy*, III, Trans. Thomas Forester, London 1853, s.104-105, Steven Runciman, I, s.152-154

¹¹ Fulcherius Carnotensis, s.72-76, Willermus, I, s.193-194, Albertus Aquensis, s.175-177, Urfa'lı Mateos, *Urfa'lı Mateos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yay. Ankara 2000, s.194-195, Anonim Süryani Vakayinamesi, s.11-12, Urfa Haçlı Kontluğunun kuruluşu konusunda bkz. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, I, (1098-1118)*, TTK, Ankara 1990, s.7-38

Antakya, Hz. Ömer zamanında 638'de İslam topraklarına dâhil edilmiş, sonra sırasıyla şehirde Tolunoğulları, İhşidiler, Hamdâniler ve sonuncusundan ihanet yoluyla ele geçiren Bizans hâkimiyetleri yaşanmıştır. Ermeni Philaretos Brachamios'un 1078 ve Süleymanşah'ın 1084 yılındaki zaptları da yine ihanet sonucu olmuştur. Philaretos Brachamios, Urfa'da bulunduğu sırada şehirdeki Türk asıllı naibi İsmail ve hapiste bulunan kendi oğlu Barsama'nın, Süleymanşah'ı Antakya'ya davet etmesiyle çok hızlı hareket eden Süleymanşah, 12 Aralık 1084'te şehre girmiş; şehirde Mencekoğlu adlı bir Türkmen beyinin kendisine katılmasıyla da 12 Ocak 1085'te iç kaleyi ele geçirerek şehrin fethini tamamlamıştı. Fetih sonrası Haleb'e yönelen Süleymanşah, Ukayloğulları'ndan Şerefü'd-Devle Müslim'i yenmişse de Tutuş karşısında başarılı olamamış ve kaybettiği savaş sonunda Tutuş'un eline geçmemek için intihar etmişti (5 Haziran 1086). Süleymanşah'ın ölümü sonrası 1086'da Antakya'ya gelen Melikşah da şehri Alpoğlu Yağısyan'a ikta etmiştir¹².

Yani Haçlılar doğuya geldikleri sırada Antakya, Selçuklu valisi Alpoğlu Yağısyan'ın elinde bulunmaktaydı. Yağısyan'ın, Haleb ve Dımaşk Meliklikleriyle ilişkileri, Antakya kuşatması açısından çok önemlidir. Yağısyan'ın değişken bir siyaset takip etmesi, zaman zaman şehre yardımları kısıtlamış; birbiriyile savaş halini devam ettiren Haleb meliki Rıdvan ile Dımaşk meliki Dukak ortak hareket etmekten imtina etmişlerdir¹³. Dahası, her ne kadar o an için Rıdvan ile

¹² Kemâleddin Omar b. Ahmed b. Ebi Cerrâde İbnü'l-Adım, *Zübdetü'l-Haleb min Târihi Haleb*, Tah. Halil el-Mansûr, Beyrut 1996, s.212-221, Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.161-164, 168-172, İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, Çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yay., İstanbul 1987, s.128-130, 135, Ebû Ya'lâ Hamza İbnü'l-Kalânisi, *Zeylu Târihi Dimaşk*, Haz. H.F. Amedroz, Leyden 1908, s.117-119, İmâdeddin İsmâil b. Ali Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Abbâri'l-Beşer*, II, Kahire h. 1286, s.195-197, Muhammed b. Ali el-Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)*, Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim, TTK, Ankara 2006, s.29-30, Anna Komnena, *Alexiad (Anadoluda ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası)*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s.194-195 Gregory Abû'l-Farac, (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I. Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999, s.331, Smbat Sparapet, *Smbat Sparapet's Chronicle*, Trans, Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005, s.43-44, Willermus, I, s.204, Ali Sevim, *Anadolu Fatihî Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK, Ankara 1990, s.31-38, Aynı yazar, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 2000, s. 108-111, 114-123, 130-131, Halil Sahillioglu, "Antakya", s.230, Streck, "Antakya", s.457, Steven Runciman, I, s.164, Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, s.99-105, Ebru Altan, "Yağısyan", *DİA*, XLIII, Ankara 2013 s.177, Gürhan Bahadır, *İslam Fetihinden Haçlılara Kadar Antakya (M. S. 636-1100)*, s.28-32, Detaylar için bkz. Ebru Altan, "Ortaçağ'da Antakya (969-1098)", s.324-334

¹³ Yağısyan, Melikşah'ın 1092'de ölmesi üzerine Tutuş'un emrine girdi. Tutuş, ise 26 Şubat 1095'te Rey Savaşı'nda hayatını kaybedince oğulları Rıdvan ve Dukak, Haleb ve Dımaşk merkezli iki ayrı meliklik kurdular. Başlangıçta Rıdvan'a tabi olan Yağısyan'ın, Hıms hâkimi Cenâhü'd-Devle'nin, nüfuzunu kırmak için Abakoğlu Yusuf ile harekete geçmesi onu muhalif duruma düşürdü. Bu durumda Yağısyan, Dımaşk hâkimi Dukak ile yakınlaştı. Ancak kardeşler arasındaki

Yağsıyan'ın eski anlaşmazlıkları çözümlenmiş gibi görünse de Yağsıyan'ın sadık bir tâbi olmaması nedeniyle ikilinin ilişkileri pek güven vermiyor ve Müslüman hâkimlerin işbirliğini zora sokuyordu¹⁴. Haçlı seferlerinin hemen arefesinde Antakya'ya yardıma gelmesi muhtemel Sünnî Müslüman liderler çatışma içinde iken Fâtımîlerin, bu anlaşmazlıkları körükleyen etkili bir hamlesi gerçekleşti. el-Musta'li Billâh ve vezir el-Efdâl'in elçileri gelerek Haleb meliki Rıdvan'a Fâtımîler adına hutbe okutmasını teklif ettiler. Buna göre Rıdvan, Fâtımîleri metbû tanıyacak, hâkimiyetindeki topraklarda Şii hutbesi okutacak; bunlara karşılık Fâtımîler Rıdvan'a malî ve askerî yardımda bulunup Dımaşk'ı kardeşinden almasını sağlayacaklardı. Bu anlaşma üzerine Haleb'de Fâtımîler adına dört hafta hutbe okundu (28 Ağustos 1097-22 Eylül 1097). Sonrasında Sökmen ve Yağsıyan'ın tavsiyeleri ve kınamaları üzerine bu hutbeye son verildi¹⁵.

Bu duruma göre Haçlıların Anadolu'daki ilerleyişi haber alındığında Yağsıyan, Haleb'de bulunuyordu. -2 Mart 1097'de Kınnesrînde Rıdvan ile Dukak arasında yaşanan savaş sonrası Rıdvan ile Cenâhü'd-Devle'nin arası açıldığı için Yağsıyan, Artuk oğlu Sökmen ve Rıdvan Hıms'ta bağımsız hareket eden Cenâhü'd-Devle'ye sefer hazırlığındaydılar. Gelen haber üzerine Artuk oğlu Sökmen, Diyarbakır'a gidip oradan kuvvet toplamayı, sonra Hıms'a yürümeyi önererek, bu sayede güçlenecekleri için Antakya'yı Haçlılardan almanın da daha kolay olacağını dile getirdi. Yağsıyan ise doğrudan Antakya'ya dönülmesinde ısrar edince fikir birliğine varmak mümkün olmadı ve Rıdvan'ın Haleb'e çekilmesi sonrasında Yağsıyan da Temmuz-Ağustos 1097'de Antakya'ya dönerek savunma önlemleri almaya başladı. Şehre geldiğinde ise Haçlıların Belen'e indiklerini öğrendi. Bunun üzerine oğlu Şemsü'l-Mülk'ü Melik Dukak ve Atabeg Tuğtigin'e, diğer oğlu Muhammed'i de Musul valisi Kürboğa'ya, Türkmenlere ve doğudaki diğer emirlere yolladı. Yağsıyan'ın mektup yollayarak yardım rica ettiği diğer kimseler ise Hıms emiri Cenâhü'd-Devle, Vessâb b. Mahmud ve Kilâboğulları kabilesi idi. Savunma

mücadelede 2 Mart 1097'de Kınnesrînde yaşanan savaş sonrası Rıdvan ile Cenâhü'd-Devle'nin arası açılınca Yağsıyan tekrar Rıdvan ile yakınlaştı ve kızı Çiçek Hatun ile Rıdvan'ı evlendirerek konumu sağlamlaştırdı. Yağsıyan'ın bu siyaseti Dukak'ın kuşatma sırasında yardımlarını etkiledi. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s.230-235, İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl*, s.129-133, Azîmî, *Tarih*, s.34-36, Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.183-184, Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s.206-207, 209-210, İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, s.208-209, 225, Şemseddîn Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Târibi'l-A'yân*, I, Tah., Müsfir Sâlim el-Gâmedî, 1987, s.239-241, 244-246, Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 161-166 vd.

¹⁴ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s.97

¹⁵ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, s.225, İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl*, s.133, Azîmî, *Tarih*, s.36, Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s.210, Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman*, I, s.276, İbnü'l-Adîm, Rıdvan'ın, Fâtımîlerden beklediği malî ve askerî yardımın gerçekleşmemesi üzerine hutbeye son verdiğini kaydetmektedir. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s.235-236, Nihat Yazılıtaş, *Fâtımî Devleti Tarihi*, Kriter Yayınları, İstanbul 2010, s.192-193, Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.174-176,

tedbirlerine şehri tahkim etmekle başlayan Yağsıyan, bu sırada Hıristiyanları da şehirden çıkardı¹⁶.

Willermus'un verdiği bilgilere göre Haçlılar geldiği sırada şehirde yoğun bir Hıristiyan nüfus var olmasına rağmen bunların askeri gücü yoktu ve Türklerin hükmü altındaydılar. Hıristiyanlar, ticari ve askeri alandan uzaklaştırılmış olup şehirdeki önemli mevkileri Türkler işgal ediyordu. Haçlıların gelişi haber alınınca Yağsıyan, Hıristiyanların hareketini daha da sınırlandırdı. Şehir kuşatıldığında da şehirde kalan Hıristiyanların belli saatler dışında dışarı çıkmasını yasakladı¹⁷. Antakya, tarihinde birkaç kez ihanet yoluyla ele geçirildiği için Yağsıyan'ın, şehirdeki Hıristiyanlara güvenememesi tabiidir. Bunun için gerekli hazırlıkları yaparken şehrin etrafına hendek kazılması işinde önce Müslümanları ertesi gün de Hıristiyanları çalıştırdıktan sonra günün sonunda Hıristiyanların kadın ve çocuklarına koruma güvencesi vererek onları şehre almadı¹⁸. Haçlılar, Antakya'ya yaklaşırken şehirden çıkarılan Hıristiyanların durumunu Amin Maalouf şu şekilde ifade etmektedir: *Batılı dindaşları, onların Müslümanlara sempati duyduğundan kuşkulananarak ikinci sınıf tebaa muamelesi yaparlar; Müslüman hemşehrileri ise onları istilacıların doğal müttefikleri olarak görürler*¹⁹.

¹⁶ İbnü'l-Kalânisi, *Zeyl*, s. 133-134, İbnü'l-Adîm, *Zübdetül-Haleb*, s.236-237, Willermus, I, s.204-205, Fulcherius Carnotensis, s.77, Anna Komnena, *Alexiad*, s.333, Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.196, Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.176-177, Steven Runciman, I, s.165

¹⁷ Willermus, I, s.241, Yağsıyan, tüm bunların yanı sıra Aziz Petrus Katedrali'ni atları için ahır haline getirdi. Şehir dışında da Hıristiyanlara takibat uygulanması, Haçlıların bölgeye gelişiyle beraber Hıristiyan halkın ayaklanarak Haçlılarla bir olmasına ve Müslümanları katletmesine sebep oldu. Steven Runciman, I, s.165

¹⁸ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, s.229, Şihâbeddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nuveyrî, *Nihâyetül-Ereb fi Funûni'l-Edeb*, XXVIII, Tah. Necîb Mustafa Fevvâz-Hikmet Kaşlı Fevvez, Beyrut 2004, s.162, Antakya'daki Hıristiyanlar, şehir zapt edilinceye kadar ister istemez hareket edememişler ve ancak Kürboğa'nın kuşatması esnasında Haçlılarla beraber savaşmışlardır. Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, s.97, Abdülkerim Özeydin, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", *Tarih Dergisi*, XXXVI, İstanbul 2000, s.411, Ebru Altan, "Yağsıyan", s.178

¹⁹ Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s.34

1-Sünnî İslam Dünyasının Antakya Kuşatmasına Tepkileri

a- Haleb ve Dımaşk Kuvvetlerinin Antakya Kuşatmasına Müdahaleleri

Haçlıların, Antakya ile ilk temasları, şehre otuz km. mesafede bulunan Artah'ta²⁰ Hıristiyanların ayaklanarak Türkleri öldürmeleri sonrasında bölgeye gönderilen Flandre kontu kumandasındaki Haçlı birliğiyle birleşmeleri üzerine yaşandı. Her ne kadar Antakya'dan gelen birlikler, Flandre kontunu Artah'ta kuşattılsa da bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine Ermenilerin katılımıyla güçlenen Haçlı birliği, Artah ve el-Bâre²¹ civarında yağma akınlarına başladı²². Ana Haçlı ordusu ise Maraş'tan hareketle 18 Ekim 1097'de Antakya arazisinde ilerlemeye başladı. Flandre kontunun, öncülerle köprüdeki Türkleri mağlup etmesi üzerine de 21 Ekim'de şehir, Haçlılar tarafından kuşatıldı. Antakya'da rahata kavuşan Haçlılar, etrafı yağmalamaya başladılar fakat kış için erzak stok etmeyişlerinin cezasını daha sonraları çok acı bir şekilde çekmişlerdir²³. Yukarıda ifade edildiği üzere şehir, üç yönden kuşatmaya alınırken Silpius Dağı'nın bulunduğu yön boş bırakıldı. Kuşatmada Haçlı birliklerinin konumu ise şu şekildeydi: Bohemond St. Paul (Aziz Paulus) Kapısı'na yerleşirken, Raymond Köpek Kapısı karşısında yerini aldı. Godefroi ise Bohemond'un sağına, Dük Kapısı'nın karşısına ordugâhını kurdu. Köprü Kapısı ile Aziz Georgios Kapısı yeterli asker bulunmadığı için boş bırakıldı²⁴. Bu sırada Haçlıların, köprüyü de kontrol altına alamamış olmaları

²⁰ Haleb'e bağlı avasım şehirlerindedir. Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemül-Buldân*, I, s.140. Artah, Temmuz 1068 sonrası bölgeye yönelen Hanoğlu Harun et-Türkmânî tarafından ele geçirilmişti. Bu kalenin fethi ile İslam toprakları Antakya'ya biraz daha yakınlaşmış ve Haleb'in güvenliği açısından önemli bir nokta ele geçirilmiş oldu. Selahattin Tozlu, "Antakya ve Çevresi Türkmenleri Hakkında Bazı Notlar (Büyük Selçuklulardan Osmanlılara Kadar)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, VI/39, Aralık 2007, s.147-148

²¹ Haleb'e bağlı, sebze bahçeleri / bostanları yönünden zengin bir belde kalesi. Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemül-Buldân*, I, s.320

²² Anonim Haçlı Tarihi, s.80, Albertus Aquensis, s.183-187, Willermus, I, s.195-196, Guibert of Nogent, s.64-65, Ordericus Vitalis, III, s.106, İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, s.134, Gürhan Bahadır, *Antakya Haçlı Prensiği (1098-1126)*, 28. İbnü'l-Adîm, tüm bu yaşananlara Yağsıyan'ın kötü idaresini sebep göstermektedir. İbnü'l-Adîm, *Zübdetül-Haleb*, s.237. Yerli Hıristiyanların bu tutumu, onların Haçlıları bir kurtarıcı olarak gördüklerine işarettir ki Urfa Haçlı Kontluğunun kurulması, bu beklentinin en somut sonuçlarından biridir. Keza Antakya kuşatmasında da Haçlılara erzak yardımında bulunmuşlardır. Fakat Haçlıların, Doğu Hıristiyanlarını kurtarmaktan ziyade kendi devletlerini kurma ve Doğu Hıristiyanlarına hükmetme gayeleri, bu Hıristiyan kardeşlerine ettikleri eziyetler sonrasında anlaşılmış oldu.

²³ Anonim Haçlı Tarihi, s.80-83, Fulcherius Carnotensis, s.76, Albertus Aquensis, s.189-195, 199, Willermus, I, s.197-199, 206, Guibert of Nogent, s.65-66, Ordericus Vitalis, III, s.107-108, Raymondus'tan naklen August C.Krey, *The First Crusade*, Oxford University Press 1921, s.127, Joseph Francois Michaud, *The History of the Crusades*, I, İng. Trc. W. Robson, London 1881, s.127, Steven Runciman, I, s.165

²⁴ Anonim Haçlı Tarihi, s.82, Albertus Aquensis, s.199-201, Willermus, I, s.207-208, Guibert of

garnizonun ani bir çıkışına ve henüz kurulmakta olan kuşatma aletlerini ateşe vermesine imkân sağladı²⁵. Kuşatmanın ilk zamanlarında karşılıklı kayıpların verildiği çatışmaların vukuuna rağmen²⁶ Türklerin ani çıkışlarla zayıat verdirmelerinin önünü almak isteyen Haçlılar, Malregar Dağı'na bir kule inşa etmek zorunda kaldılar²⁷. Fakat Türk saldırılarından daha tehlikeli bir durum olan açlık, Haçlı ordugâhında yavaş yavaş firarlara sebep oluyor ve kuşatmanın geleceğini tehlikeye atıyordu²⁸.

Şehre yardıma gelen Müslüman hâkimlerle Haçlılar arasındaki ilk çatışma, el-Bâre'de yaşandı. Açlık sıkıntısının Haçlıları iyice zorlamaya başladığı yılın son günlerinde liderler bir araya gelerek bu soruna bir çare bulmaya çalıştılar. Civardan erzak temini işine Bohemond ve Flandre kontu gönüllü olunca bu iki kont, 28 Aralık 1097'de yanlarında 20 binden fazla asker olduğu halde karargâhtan ayrıldılar. Haçlı birliğinin hareketini haber alan ve o sırada Antakya'ya yar-

Nogent, s.66, Ordericus Vitalis, III, s.108-109, Radulphus Cadomensis, s.74, Steven Runciman, I, s.166

²⁵ Albertus Aquensis, s.201-205, Willermus, I, s.210-211, Şehir garnizonunun bu saldırılarında Haçlı yazarlarına göre Haçlılara katılan Süryani ve Ermenilerin rolü büyüktür. Zira Yağısıyan, onları şehirden çıkardığında Haçlılara sığınan bu Hıristiyanlar, Haçlıların durumu ve askeri gücü hakkında Türklere bilgi vermekteydiler. Neticesinde de Türkler, ani çıkışlarla köprü civarına baskınlar düzenlediler. Anonim Haçlı Tarihi, s.83, Guibert of Nogent, s.66, Ordericus Vitalis, III, s.109. Şehirden sürülen Hıristiyanların akrabaları içeride idi. onlarla iletişimlerini devam ettirdiler. Bunlar sayesinde Haçlılar, şehrin durumu hakkında bilgi alıyorlardı fakat bu durum, Yağısıyan için daha çok geçerlidir. Steven Runciman, bu Hıristiyanların şehirden sürülmüş olmalarına rağmen Bizans veya Frank hâkimiyetini Türklere tercih edip etmeyecekleri konusunda kararsız olduklarını ifade etmektedir. Steven Runciman, I, s.167,

²⁶ Haçlıların ilk büyük saldırısı, Türk hücumlarının sıklaştığı Aregh Kalesine oldu. Burada esir alınanlar idam edilerek kafaları şehre fırlatıldı. Fulcherius ve Anonim Gesta'nın kaydına göre Yağısıyan da şehirde bulunan birçok Rum, Süryani ve Ermeni'yi katlederek bu olaya karşılık verdi. Fulcherius Carnotensis, s.78, Anonim Haçlı Tarihi, s.83-84, Radulphus Cadomensis, s.77, Guibert of Nogent, s.66-67, Ordericus Vitalis, III, s.109-110

²⁷ Anonim Haçlı Tarihi, s.85, Fulcherius Carnotensis, s.81, Willermus, I, s.228, Guibert of Nogent, s.67, Ordericus Vitalis, III, s.110, Steven Runciman, I, s.168

²⁸ Haçlılar, bu felaketlerin sebebini lüks tutkularında ve günahlarında gördüler. Bu kirliliğin bir nedeni olarak gördükleri kadınları evli-bekâr ayrımı yapmadan ordugâhtan uzaklaştırdılar. Bu kadınlar komşu kasabalara sığındılar. Bu iltica, diğerleri tarafından da sürdürüldü. Yiyecek aramaya gidenler yiyecek buldukları halde karargâha dönmemeye başladılar. Fulcherius Carnotensis, s.78-80. Yaşanan kıtlık hakkında bkz. Albertus Aquensis, s.217, 221, 229, Willermus, I, s.213-215, Radulphus Cadomensis, s.79, İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, s.134-135, İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s.238. Adhemar, tövbe için üç gün oruç tutulmasını emretti. Yaşanan kıtlıkta Kıbrıs'tan gelen yardımlar Haçlılara çok fayda sağladı. Bu yardımı Artuk'un ölümü sonrası makamında tutunamayan ve Kıbrıs'a giden eski Kudüs patriği Symeon göndermişti. Fakat ordugâhta tahammülü zorlayan bir açlık olduğu için bu yardımlar da çare olmadı. Steven Runciman, I, s.170-171. Antakya kuşatmasında yaşanan kıtlık dolayısıyla ölüleri yemek durumunda kalan Haçlılar, bu davranışlarını destansı bir dille anlatmaktadırlar. bkz. İbrahim Ethem Polat, "Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferlerinde Yaşanan İnsanlık İhlalleri", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, V-VI, Ankara 2008, s.11-13

dım etmek için bölgede bulunan Müslüman ordusu, Haçlıları karşıladı. Yardıma gelenler arasında Dukak, Tuğtigin ve Cenâhü'd-Devle bulunmaktaydı. Anonim Gesta yazarı, Dımaşk, Haleb ve Kudüs'ten çok sayıda Türk ve Arap'ın bu orduda bulunduğunu haber vermektedir. Fakat İslam kaynaklarında Kudüs ve Haleb'den yardım geldiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır ki zaten Rıdvan ile Dukak'ı, Haçlı tehdidine rağmen bu aynı amaç için bir arada görmek mümkün değildir. İleride görüleceği üzere Kürboğa'nın ordusunun dağılmasında da bu ikilinin kavgası birincil etmendir. Şeyzer²⁹ yakınlarında konaklayan Türklerin, el-Bâre'yi ele geçirmiş olan Haçlılara 31 Aralık 1097'de saldırması üzerine Haçlılar geri çekilmek zorunda kaldılar. Ancak Türkler, başlangıçtaki bu muvaffakiyetin ardından Haçlıların toplu halde saldırısına dayanamadılar ve el-Bâre civarından ayrıldılar. Kaynaklar rakam vermemekle beraber çok sayıda Türk'ün öldürüldüğünü ve bir miktar ganimet ele geçirildiğini kaydetmektedirler. el-Bâre sonrasında er-Rûc'a³⁰ ve Maarratü Masrîne³¹ gelen Haçlılar, buralarda da buldukları Müslümanları öldürüp sonuncu şehirde camiye ateşe verdiler³². Antakya garnizonu, Bohemond ve Flandre kontunun yokluğundan, Haçlı karargâhına ani bir saldırı düzenlemek hususunda yararlandı. Pek çok şövalyenin erzak temini dolayısıyla ordugâhta bulunmadığını haber alan Türkler, yaptıkları saldırıda Haçlılardan pek çoğunu öldürdüler. el-Bâre'de Türkleri yenen Haçlı birliği, -açlığa şimdi Türk saldırılarının da eklendiği- Antakya'ya pek az bir erzakla döndü ve mevcut durumda bir değişiklik yaşanmadı³³.

²⁹ Maarra'ya yakın bir kaledir. Hama ile arasında bir günlük mesafe bulunmaktadır. Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemül-Buldân*, III, Beyrut 1977, s.383

³⁰ Maarra ve Haleb arasında bir beldedir. Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemül-Buldân*, III, s.76

³¹ Haleb'e bağlıdır ve yaklaşık otuz km. uzaklıktadır. Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemül-Buldân*, V, Beyrut 1977, s.155

³² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s.237-238, Anonim Haçlı Tarihi, s.85-86, Albertus Aquensis, s.217-221, Willermus, I, s.215-216, Guibert of Nogent, s.67-68, Ordericus Vitalis, III, s.110-111, Raymondus'un verdiği bilgiye göre Adhemar'ın bayraktarı ile on beş şövalye ve yaklaşık yirmi yaya öldü. Raymondus'tan naklen August C. Krey, *The First Crusade*, s.134-135. Urfalı Mateos, bu savaşta 10 bin kişilik Haçlı ordusunun 100 bin kişilik Türk ordusuna karşı zafer kazandığını nakletmektedir. Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.191-192, Steven Runciman, I, s.168-169, Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.247-248, Coşkun Alptekin, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teğiniler)*, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1985, s.12

³³ Anonim Haçlı Tarihi, s.87, 89-90, Guibert of Nogent, s.68-69, 70-71, Ordericus Vitalis, III, s.111, Albertus Aquensis, s.219-221, Willermus, I, s.216, Michaud, I, s.133, Haçlı ordusunda yaşanan açlığa çare olmayan bu seferin tek başarılı yönünün Antakya'ya yardıma gelen Müslüman birliklerinin hareketini önlemek olduğunu söyleyebiliriz. Bu durumda ordudan firarların çoğaldığı görülmektedir. Urfalı Mateos'un ifadesine göre Ermeni ve Süryaniler, erzak getirerek ordugâhta satıyorlardı. Fakat yiyecek maddelerinin çok pahalı olması ancak hırsızlık olaylarının artmasına katkıda bulundu. Bu erzaktan çaldıktan sonra firar edenler arasında Pierre l'Ermite ve Marangoz Wilhelm de vardı. Ancak bunlar Tankred tarafından geri döndürüldüler. Haçlıların açlık dolayısıyla mevcutlarının beşte birini kaybettikleri bu kıtlık ve firarlar için bkz. Anonim Haçlı Tarihi, s.88, Guibert of Nogent, s.69, Ordericus Vitalis, III, s.111-112, Urfalı Mateos,

1097 yılının son günlerinde el-Bâre civarında yaşanan savaşın ardından Dukak'ın yanından ayrılan Yağsıyan'ın oğlu Şemsüd-Devle, Haleb'e Rıdvan'ın yardımını talep etmek için gitti. Rıdvan, bu isteğe cevap vermekle beraber bizzat harekete geçmeyerek³⁴ birliklerini Artuk oğlu Sökmen kumandasında yola çıkardı. Şehre yardıma gelen bu birlik, Hârim³⁵ civarına ulaştıklarında şehir garnizonu ile iletişime geçtiler. Buna göre şehirden yapılacak saldırılara yeni gelen birlikler de Hârim civarında bulunan Haçlılara saldırmakla katkıda bulunacaklar ve gerekli yerlere pusu kuracaklardı. Fakat bu plan, etrafta bulunan Hıristiyanlar tarafından Haçlılara haber verilince kampı korumak için piyadeleri geride bırakan şövalyeler gizlice Hârim'e (orada bulunan Aregh Kalesine) ilerlemeye başladılar³⁶.

Anonim Gesta'nın anlatımına göre Haçlılar, Bohemond'a başkomutan olarak uydular. Keşif birliklerinin, Türklerin iki kalabalık birliğinin nehir kenarında ve ana ordunun bunların biraz gerisinde olduğunu haber vermelerinin ardından Bohemond, orduyu altı kısma ayırarak beş bölüğünü Türkler üzerine yolladı ve kendisi ihtiyatta kaldı. Albertus ve Willermus'un verdiği rakama göre 700 şövalye ile ilerleyen Haçlılar, 6 Şubat'ta Türklerle karşılaştılar. Çatışmanın başında Türklerin, Haçlı saflarına ani bir saldırıları oldu. Sağanak halinde ok atan Türkler hemen geri çekildiler. Haçlılar, saflarını yakın tutarak bu saldırıyı savuşturup sonrasında da hemen saldırıya geçtiler. İhtiyatta bekleyen Bohemond'un da orduya dâhil olmasıyla toplu şekilde saldırıya geçen Haçlıların, Türkleri nehir kenarında sıkıştırdıklarını ve Türklerin hareket edemediklerini Willermus kaydetmektedir. Türklerin, savaş hatlarını yararak Hârim'e kadar çekilmeleri belki toplu bir kıyımı önledi fakat yine de Haçlı kaynağına bakılırsa yardıma gelen 28 bin kişilik Türk ordusundan yaklaşık 2 bin kişi bu savaşta katledildi (7 Şubat 1098). Öldürülenlerden 500'ünün başı karargâha taşınırken yaklaşık bin at da ganimet alındı. Kesilen Türklerin kafaları halkı teslim olmaya zorlamak için şehre fırlatıldı (9 Şubat 1098). Savaş sırasında şehir garnizonunun Haçlı ordugâhına düzenlediği saldırısı da geri püskürtülünce Haçlıların morali iyice düzeldi³⁷. Yenilen ordu, Hârim'de fazla

Vakayiname, s.192-193, Smbat Sparapet, *Chronicle*, s.48, Fulcherius Carnotensis, s.81, Steven Runciman, I, s.170-171

³⁴ Rıdvan'ın sefere bizzat katılmayışı, Dukak ve Cenâhüd-Devle'nin de orduda oluşuyla alakalıdır. Hârim'de bu ordunun başarısız olması sonrasında duruma sinirlenen Sökmen, Rıdvan'ın emrinden ayrılmış ve Dukak'ı metbû tanımıştır. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.184

³⁵ Haleb'e bağlı ve Antakya'ya yakın bir kaledir. Ağaç ve su yönünden zengin bir yerdir. Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemül-Buldân*, II, Beyrut 1977, s.205

³⁶ Willermus, I, s.225-226. Urfalı Mateos, Hârim'de toplanan birleşik ordunun mevcudunu 30 bin, bunları karşılayan Haçlı ordusunun sayısını da 7 bin olarak vermiştir. Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.192, Smbat Sparapet, *Chronicle*, s.48

³⁷ Willermus, I, s.226-228, Albertus Aquensis, s.233-237, Anonim Haçlı Tarihi, s.93-95, Guibert of Nogent, s.73-75, Ordericus Vitalis, III, s.114-115, Steven Runciman, I, s.173. Kazanılan zafer sonrası Kıbrıs'tan Symeon ve kuşatmadan ayrılmış olan Tatikios'un gönderdiği erzaklar gelmeye devam etti. Fakat Haçlılar bunu görmezden gelerek takdir etmediler. Steven Runciman, I, s.174.

tutunamadı ve Mart ayı başlarında Haleb'e çekilmek zorunda kaldı³⁸.

Süveydiye limanında bulunan Cenovalıların³⁹ yardımı sağlanarak bir hisar yapımına karar verildiğinde Raymond ve Bohemond, limana yöneldiler (6 Mart 1098). Mezkûr kontlara dönüş yolunda ani bir saldırı düzenlendiyse de Türkler başlangıçtaki avantajlarını yitirdiler ve bu teşebbüs, Türklere pahalıya mal oldu⁴⁰. Bunun sonrasında da Haçlılar kuşatmada inisiyatifi artık iyice ele aldılar. Köprü civarında öldürülenlerin defnedildiği mezarlığa saldıran Haçlılar, buradan söktükleri taşlarla 19 Mart'ta Köprü Kapısı'na, Mahomerie adını verdikleri bir kule inşa ettiler. Kulenin sorumluluğunu da Raymond üstlenerek buraya 500 adamını yerleştirdi⁴¹. Son olarak kuşatılanların tek hareket noktası olan Batı Kapısı (St. George Kapısı) karşısına sorumluluğunu 400 gümüş mark karşılığı Tankred'in al-

Tatikios, Haçlı yazarlarına göre Hıristiyanlara ihanet ederek; Anna Komnena'ya göre ise Bohemond'un onu kandırması sonucu Antakya kuşatmasını terk etmişti. Anonim Haçlı Tarihi, s.91, Willermus, I, s.218-220, Guibert of Nogent, s.72, Raymondus'tan naklen August C. Krey, *The First Crusade*, s.140, Anna Komnena, *Alexiad*, s.334, Işın Demirkent, "Tatikios (Türk Asıllı bir Bizans Kumandanı)", s.107-108, Mehmet Ersan, "Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Dünya Yay. İstanbul 2008, s.336, Steven Runciman, I, s.172-173

³⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetül-Haleb*, s.238, Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.184. Şehirde çıkarılan veya civarda bulunan Süryani ve Ermenilerin Haçlılara yardımları ve rehberlikleri söz konusuydu. Türklerin çekilmesi üzerine de Hârim'e bu Hıristiyanlar yerleştiler. Willermus, I, s.227, Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", s.411-412

³⁹ On iki kadırgadan oluşan Cenova filosu, Kasım 1097'de Süveydiye limanına girdi. Bu filonun yaptığı yardımla Antakya önünde zor anlar yaşayan Haçlılar rahatladılar. Gelen Cenova gemilerinin Haçlılara sağladığı yardım, şartlar düşünüldüğünde paha biçilemez. Fakat Cenovalıların, bu yardıma karşılık aldıkları da az değildir. Şehirde otuz ev, St. Jean Kilisesi, bir pazar ve bir çeşme Cenovalılara verilenlerdir. Bohemond ile yapılan anlaşmaya göre Bohemond'un hâkimiyetini tehdit eden olursa Cenovalılar yardım sağlayacaklardı. Cenovalılar, şehirde bazı kısımları elinde tutan Raymond'a karşı ise harekete geçmek istemediler. Bu durumda Bohemond ile Raymond bir sorun yaşarsa en azından bunlar tarafsız kalacaklardı. W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara 2000, s.145-146, Steven Runciman, I, s.168, Işın Demirkent, "Haçlı Seferleri Sırasında Doğu Akdeniz'de Deniz Hâkimiyeti", *Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2007, s.224,

⁴⁰ Türkler, 300 kadar Haçlıyı öldürdükleri sırada başka bir yoldan devam eden Bohemond'un saldırısına uğradılar. Türkler kaçmaya çalışırken köprüde çok büyük kayıplar verdiler. Kaynakların ifadesine göre öldürülen Türklerin kanından nehir suyu kıpkırmızı olmuştu. Bu savaşta katledilen Türkler, şehir kapısı yanındaki mezarlığa defnedilmişlerdi. Haçlılar bunların sayılarını belirlemek için cesetleri mezarlardan çıkardılar ve başlarını keserek ordugâha taşıdılar. Bunların bir kısmı, o sırada ordugâhta bulunan Fâtîmî elçilerinin atlarına yüklenerek dönüşleri esnasında limana gönderildi. Bu çatışmada yaklaşık 2000-15000 arasında Türk'ün öldürüldüğü kaynaklara yansımıştır. Bu rakam abartılı görünmektedir. Anonim Gesta'nın verdiği bilgiye göre bu rakam 500 veya Albertus ve Willermus'un kaydettikleri üzere 1500-2000 arasında olmalıdır. Anonim Haçlı Tarihi, s.96-99, Guibert of Nogent, s.75-77, Ordericus Vitalis, III, s.116-118, Willermus, I, s.229-234, Albertus Aquensis, s.239-247, Raymondus'tan naklen August C. Krey, *The First Crusade*, s.128, Michaud, I, s.140-142, Steven Runciman, I, s.174-175,

⁴¹ Willermus, I, s.234-236, Albertus Aquensis, s.249, Willermus, I, s.236

dığı ve bu nedenle Tankred Kulesi olarak da anılan kule inşa edildi (Nisan 1098). Haçlılar bu sayede tüm kontrolü ele geçirdiler. Özellikle Tankred'in çabalarıyla Türklere gıda malzemesi taşıyan bazı Ermeni ve Süryanilere de engel olundu⁴².

Fulcherius'un da ifade ettiği üzere Antakya ancak ihanet yoluyla ele geçirilebilirdi. Bu keyfiyetin farkına varan Bohemond, Antakya'yı kendi adına ele geçirmek ve şehre hâkim olmak için çalışmalara başlayarak şehri kendisine teslim edecek olan Fîrûz ile bağlantı kurdu. Fîrûz ve onun Bohemond ile iletişimi hakkındaki rivayetler, İslam ve Hıristiyan kaynaklarında farklılık gösterir. Ancak burada ifade edilmesi gereken Fîrûz'un, Bohemond ile yedi ay süreyle iletişim halinde olduğu (ki kuşatmanın dokuz ay sürdüğü düşünülürse bu erken bir dönemdir) ve şehrin teslimi hususunu enine boyuna planladığıdır. Nihayetinde Fîrûz, şehrin batısındaki St. George Kapısı tarafında muhafızlığını yaptığı İki Kız Kardeş Kulesi'nden Haçlıları şehre aldı⁴³. Fîrûz'un, Kürboğa'nın yaklaşık 200 bin (bazı kaynaklarda 400 ve hatta 800 bin) süvariden müteşekkil bir ordu ile yaklaştığı yönünde verdiği bilgi, Bohemond'un daha hızlı hareket etmesini gerektirdi. Bohemond'un, liderlerin toplantısında şehrin kimin gayretleriyle ele geçirilirse ona ait olması yönündeki teklifi, başlangıçta Raymond'un şiddetli muhalefetine sebep olduysa da Kürboğa tehlikesi dolayısıyla Haçlı liderleri şehir üzerinde, *imparator gelince şehri ona teslim etmesi şartıyla Bohemond'un* hâkimiyetinin tanınmasını kabul etmekten başka çare bulamadılar. 2 Haziran'da şehre yaklaşmaya başlayan Haçlılar, 3 Haziran gecesi siperli mazgallara bağlanan urgandan yapılmı merdivenle yukarı çekildiler. Sabahleyin şehre dağılan Haçlı askerleri evlerde ve sokaklarda yaklaşık 10 bin kişiyi katlederek Antakya'yı ele geçirdiler⁴⁴.

⁴² Anonim Haçlı Tarihi, s.100-101, Guibert of Nogent, s.78, Ordericus Vitalis, III, s.119, Steven Runciman, I, s.175. Willermus bu rakamı 100 gümüş mark olarak kaydetmiştir. Willermus, I, s.236-237. Haçlılar avantajı ele geçirdikleri sırada Urfa Haçlı kontu Baudouin'in gönderdiği zengin hediyeler de Haçlıların moralini düzeltilti. bkz. Willermus, I, s.238-239, Albertus Aquensis, s.263, Michaud, I, s.146-147, Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, I, s.39-40

⁴³ İslam kaynaklarına göre bir Ermeni dönmesi olan zırh ustası Fîrûz, mal ve ikta ile kandırılmıştır. Zaten kendisi bir süre önce karaborsacılık ve istifçilik yaptığı için cezalandırılmış ve malları müsadere edilmişti. Hıristiyan kaynaklarında ise olağanüstü motifler (İsa'nın Fîrûz'a şehri teslim etmesini emretmesi gibi) ve hatta Willermus'un eserinde karısının kendisini bir Türk ile aldattığından Fîrûz'un, intikam almak için ihanet ettiği bilgisi dahi yer almıştır. Fîrûz hakkındaki rivayetleri krs. Willermus, I, s.241-250 Albertus Aquensis, s.271, Anonim Haçlı Tarihi, s.102, Fulcherius Carnotensis, s.82, Guibert of Nogent, s.81, Azîmî, *Tarih*, s.37, İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, s.229, en-Nuveyri, *Nihâyetül-Ereb*, XXVIII, s.162, İbnü'l-Kalânîsî, *Zeyl*, s.135, İbnü'l-Adîm, *Zübdetül-Haleb*, s.239, Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.196, Anna Komnena, *Alexiad*, s.334, Anonim Süryani Vakayinamesi, s.12, Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi (1042-1195)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK'da Yayınlanmamış Nüsha 1944, s.41, Steven Runciman, I, s.177-178

⁴⁴ Willermus, I, s.244, Michaud, I, s.150, Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.196, Smbat Sparapet, *Chronicle*, s.50, Gregory Abü'l-Farac, (Bar Hebraeus), *Abü'l-Farac Tarihi*, II, çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999, s.340, Azîmî, *Tarih*, s.37, Radulphus Cadomensis, s.96, Süryani Mihail,

Şehirden kaçmayı tercih eden Yağısıyan, Maarratü Masrîn yakınlarında Ermenâz'a⁴⁵ geldiğinde şehirden kaçtığına pişman oldu ve bu üzüntüyle atından düşerek bayıldı. Adamları onu tekrar atına bindirdiyse de Yağısıyan tekrar düştü. Zaten ölmek üzere olduğunu gören adamlarının onu terk etmesi sonrasında dağda odun kesmekte olan bir Ermeni, Yağısıyan'ın başını kesti ve Haçlılara getirdi⁴⁶. Anonim Gesta yazarı, kuşatmanın sonunu ve yaşanan vahşeti şu şekilde nakletmektedir: (...) bunlar 3 Haziran (1098) Perşembe günü oldu. Şehrin sokaklarının her iki tarafı tamamen kokmuş cesetlerle doluydu, dar sokaklarda cesetleri çiğnemediler ilerlemek mümkün değildi.⁴⁷

b- Musul Emiri Kürboğa'nın Haçlıları Kuşatması ve Yenilgisi

Yağısıyan'ın yardım istediği Müslüman hâkimler arasında Musul valisi Kürboğa da bulunmaktaydı. Diğer kaynaklar, Yağısıyan'ın herhangi bir vaadinden söz etmezlerken Anonim Gesta yazarı, yardımı halinde Kürboğa'ya şehrin tesliminin veya büyük bir servetin vaad edildiğini bildirmektedir. Willermus ise Kürboğa'nın hareketini, Antakya düştükten sonra sıranın kendi hâkimiyet alanına gelmesinden korkmasına bağlamaktadır. Bu rivayetlerin yanı sıra Kürboğa'nın Haleb'i ele geçirme niyeti de harekete geçmesinde etkili olmuş görünmektedir⁴⁸. Mayıs ayı başında harekete geçen Kürboğa'nın, Urfa Haçlı Kontluğu'nu arkada bırakmayı tehlikeli bulması, önceliği Urfa'ya vermesine neden oldu. Urfa kuşatması, başarıya ulaşsa idi Kürboğa'nın öngörüsündeki isabet anlaşılmalı olacaktır. Fakat Urfa ku-

Vakayiname, s.41, Antakya'nın ihanet yoluyla ele geçirilmesi konusunda tüm kaynaklarda tafsilatlı bilgi bulunmaktadır. bkz. Willermus, I, s.244-260, Albertus Aquensis, s.281-285, Anonim Haçlı Tarihi, s.102-105, Guibert of Nogent, s.83-84, Radulphus Cadomensis, s.89-92, Fulcherius Carnotensis, s.82-83, Anna Komnena, *Alexiad*, s.334-335, İbnü'l-Esir, *İslam Taribi*, X, s.229, Abû'l-Farac, II, s.339-340, Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.197, en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII, s.162, Raymondus'tan naklen August C. Krey, *The First Crusade*, s.154-155, Ordericus Vitalis, III, s.124-125, Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s.210, Steven Runciman, I, s.179, Michaud, I, s.154-155, Gürhan Bahadır, *Antakya Haçlı Prensligi (1098-1126)*, s.37-38. İbnü'l-Kalânisi, iç kaleye çekilenlerin sayısını 3 bin olarak verirken, İbnü'l-Kalânisi, *Zeyl*, s.135, Albertus bu rakamı bin kişi olarak kaydetmiştir. Albertus Aquensis, s.285

⁴⁵ Haleb'e bağlı eski bir köydür ve yaklaşık otuz km. mesafede bulunmaktadır. Yâkut el-Hamavî, *Mu'cemül-Buldân*, I, s.158

⁴⁶ Rivayetleri krs. İbnü'l-Kalânisi, *Zeyl*, s.135, İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s.239-240, İbnü'l-Esir, *İslam Taribi*, X, s.229-230, Azîmî, *Tarib*, s.37, Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s.210, Abû'l-Farac, II, s.339, Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.197, en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII, s.162-163, Fulcherius Carnotensis, s.83, Willermus, I, s.259, Radulphus Cadomensis, s.92-94, Anonim Haçlı Tarihi, s.105, Guibert of Nogent, s.84-85, Ordericus Vitalis, III, s.125-126, Albertus Aquensis, s.287, Süryani Mihail, *Vakayiname*, s.41, Michaud, I, s.156-157, Steven Runciman, I, s.180

⁴⁷ Anonim Haçlı Tarihi, s.105-106, Guibert of Nogent, s.85, Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.197, Anna Komnena, *Alexiad*, s.335, İbrahim Ethem Polat, "Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferlerinde Yaşanan İnsanlık İhlalleri", s.13

⁴⁸ Anonim Haçlı Tarihi, s.107, Willermus, I, s.245, Steven Runciman, I, s.165, Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", s.411

şatmasından bir sonuç alınamaması tarihçiler tarafından zaman kaybı olarak değerlendirilmiştir. Netice itibarıyla Baudouin'in iyi bir savunma verdiği Urfa'yı üç hafta süreyle kuşatan Kürboğa, bir neticeye ulaşamayacağını anladı ve kuşatmayı kaldırarak Antakya'ya doğru ilerlemeye başladı (25 Mayıs 1098). Fakat bu esnada Haçlılar, şehri ihanet yoluyla ele geçirmişlerdi⁴⁹.

Kürboğa'nın, Antakya arazisine girdiği haber alındığında Haçlı liderleri, şartlar elverdiği kadarıyla tedbir almaya başladılar ve Süveydiye limanına erzak temini için giden Haçlı birlikleri geri çağrıldı⁵⁰. Ancak Haçlılar, şehri ele geçirmiş olmakla beraber iç kalede Yağısıyan'ın oğlu Şemsü'd-Devle hala direnmekteydi. Haçlı yazarları, bu kritik durumda dahi Müslüman hâkimlerin pazarlıklarından bahsetmektedirler. Anonim Gesta yazarına göre Kürboğa ile Şemsü'd-Devle'nin ilk iletişimi, henüz Kürboğa şehre yaklaşırken ikilinin karşılaşması ile oldu. Kürboğa, yardımcıları karşılığı, iç kalenin hemen teslimini istemiş; Şemsü'd-Devle ise iç kaleyi ancak Haçlıların yenilgisi sonrası teslim etmekte ısrar etmişti. Nihayetinde pazarlık yapacak durumda olmayan Şemsü'd-Devle, iç kaleyi Kürboğa'nın temsilcisine teslim etmek zorunda kaldı⁵¹. Fakat diğer kaynakların şahitliğine ve olayların seyrine dayanarak iç kalede direnen Şemsü'd-Devle'nin, Antakya önlerine gelen Kürboğa'ya haberci yolladığı, kendisinin iç kaleden çıkmadığı sonucuna ulaşmak mümkündür. Buna göre Kürboğa'nın, 8 Haziran'da⁵² şehre iyice yaklaştığı sırada Ahmed b. Mervân adlı emirini yollayarak iç kaleyi teslim aldığını ve Şemsü'd-Devle'nin de bu duruma fazla direnemediğini kabul etmek daha doğrudur⁵³. Zira yanında Artuk oğlu Sökmen, Atabey Tuğtigin, Hıms emiri Cenahü'd-Devle, Sincâr hâkimi Arslantaş, Süleyman b. Artuk ve Dimaşk meliki Dukak'ın da bulunduğu⁵⁴ Kürboğa, 5 Haziran 1098'de köprüye ulaşmış ve ordugâhını kurmuştu. Üç gün sonra da iç kale ile daha sağlıklı iletişim kurmak için şehre iyice yaklaş-

⁴⁹ Fulcherius Carnotensis, s.85, Willermus, I, s.245-246, Albertus Aquensis, s.265-267, Anonim Süryani Vakayinamesi, s.12, Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.184-185, Coşkun Alptekin, *Dimaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, s.13, Kürboğa'nın Urfa kuşatması ve değerlendirmeler için bkz. Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi*, I, s.41-44, Steven Runciman, I, s.177. Kürboğa'nın hareketiyle endişeye kapılan Haçlılar, Halep ve Dimaşk'a haber yollayarak onlara karşı bir düşmanlıkları olmayacağını garanti ettiler ve tarafsız kalmalarını istediler. İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, X, s.230. Ridvan'ın hareketsiz kalması üzerine Dukak, bu teklife olumlu cevap verdi ve orduya katıldı. Steven Runciman, I, s.176

⁵⁰ Willermus, I, s.262, Albertus Aquensis, s.287, Michaud, I, s.158

⁵¹ Anonim Haçlı Tarihi, s.108, Guibert of Nogent, s.85-86

⁵² İbnü'l-Adîm, bu tarihi 9 Haziran olarak vermiştir. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s.240

⁵³ Krş. Ordericus Vitalis, III, s.126, İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s.240, Anonim Haçlı Tarihi, s.108, Willermus, I, s.264, Albertus Aquensis, s.291-293

⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, X, s.230, Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, II, s.210, en-Nuveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, XXVIII, s.163, Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman*, I, s.310. Anonim Gesta, sadece Sökmen ve Dukak'ın adını vermiştir. Anonim Haçlı Tarihi, s.107. Albertus, orduda Halep meliki Ridvan'ın da bulunduğunu kaydetmektedir. Fakat Ridvan orduda bulunmuyordu. Albertus Aquensis, s.329

mıştı ki yukarıda ifade edildiği üzere bu sırada bir miktar asker yollayıp iç kaleyi teslim aldı⁵⁵. Kürboğa, kuşatmanın başında ordugâhını iç kale ile bağlantının daha rahat olduğu ve Haçlıları daha fazla yıpratmaya imkân veren dağ yönünde kurdu. Ancak kuşatmanın ilerleyen zamanlarında ordugâhını -savaşın yaşanacağı- ovaya taşıdı⁵⁶.

Haçlılar, ele geçiremedikleri iç kalenin, ancak dışarıyla bağlantısı kesildikten sonra aç bırakılarak teslim zorlanacağına karar vermişlerdi. Fakat iç kaleyi kontrole almak şöyle dursun buradan yapılan saldırılara karşı koymakta dahi zorlandılar ve bu yüzden iç kale ile şehir arasına tahkimatlar yaparak saldırılardan korunmaya çalıştılar⁵⁷. Antakya önlerine ulaşan Kürboğa ile Haçlılar arasındaki ilk çatışma, şehirden çıkan Haçlı birliğinin Türklerin öncüler olduğu anlaşılan 300 Türk'ün pususuna düşmesiyle yaşandı. Roger de Barneville ve Normandie kontu, pusuyu fark ettiklerinde çok geç idi ve savaşmak durumunda kaldılar. Normandie kontu pusudan kurtulmayı başarırken Roger de Barneville, Türklerin hızlı atlarından kaçamadı ve ağır yaralanarak öldü. Yanındaki askerlerin birçoğu ise ya öldü ya da ciddi şekilde yaralandı⁵⁸.

Bunun üzerine Haçlılar, karşı saldırıya geçmek isteyerek ani bir huruçla Türklere zayıt vermeye çalıştılar. Fakat bu teşebbüs, 200 Haçlı askerinin katledilmesiyle sonuçlandı. Tam bu sırada iç kaleden düzenlenen bir saldırı, -Haçlılara pahalıya mal olabilecek iken- Flandre ve Normandie kontlarının hemen toparlanıp saflarını düzeltmesi ile saldırı kayıpsız atlatıldı. Mezkûr kontların karşı saldırısında iç kaleye çekilmek isteyen Türklere bazılarının öldürüldüğü, esir alınanlar dışındakilerin de kaçmaya zorlandığı kaynaklara yansımıştır⁵⁹. Açlıkla boğuşan ve uzun bir kuşatmadan yeni çıkmış olan Haçlı askerlerinin güçsüz hali, savunmaya yansımıştır. Bu defa muhafızların dikkatsizliğinden yararlanan yaklaşık otuz Türk, burçlardan birini ele geçirmek üzere iken Henry d'Esch adlı bir şövalyenin, durumu fark etmesi üzerine burç kurtarıldığı gibi bu otuz Türk'ün yirmi altısı da öldürüldü⁶⁰.

⁵⁵ Willermus, I, s.264, Albertus Aquensis, s.291-293, Anonim Haçlı Tarihi, s.108

⁵⁶ Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.186

⁵⁷ Willermus, I, s.261-262, Albertus Aquensis, s.293, Anonim Haçlı Tarihi, s.121, Anna Komnena, *Alexiad*, s.336, Radulphus Cadomensis, s.97-98, Ordericus Vitalis, III, s.129

⁵⁸ Willermus, I, s.262-263, Albertus Aquensis, s.289, Raymondus'tan naklen August C. Krey, *The First Crusade*, s.168-169. Ordericus'un anlatımı hatalıdır. Öncelikle bu olayı, Kutsal Mızrak'ın bulunması sonrasına tarihlemiştir ki bu olay, Kürboğa'nın gelişinin hemen ertesinde yaşanmıştır. Ayrıca saldırının iç kaleden düzenlendiği yönündeki kaydı da hatalıdır. Olay, şehrin dışında yaşanmıştır. Ordericus Vitalis, III, s.131

⁵⁹ Willermus, I, s.264-266, Albertus Aquensis, s.293-295, Raymondus'tan naklen August C. Krey, *The First Crusade*, s.169

⁶⁰ Willermus, I, s.272-273, Albertus Aquensis, s.301-303. Ordericus Vitalis, III, s.129, Radulphus, saldırının düzenlendiği duvarda Almanların bulunduğunu haber vermektedir ve dikkatsiz davranan bu Almanlar hakkında yazarın ifadesi gayet serttir. Radulphus Cadomensis, s.100

Haçlılar, şehri ele geçirdikleri sırada uzun süren kuşatma nedeniyle şehirde yiyecek bulamamışlardı. Dolayısıyla açlıkları devam ederken şimdi de Kürboğa tarafından kuşatıldılar. Kaynaklar, Haçlıların durumunu çok endişe verici bir şekilde nakletmektedirler. Haçlılar, gece gündüz nöbet tutmaktan güçsüz düşmüşler, at ve eşeklerini yiyecek duruma gelmişlerdi. Şehirde yiyecek bulmak mümkün değildi ve zaten bulunanlar da ya sağlıksızdı ya da pahalı. Çekilen bu sıkıntılar, Haçlıların günahlarına atfedildi ve Le Puy piskoposu Adhemar, affedilmeleri için üç gün oruç tutulmasını emretti. Steven Runciman'ın ifadesiyle zaten had safhaya ulaşmış olan açlıkta oruç tutulması da bir anlam ifade etmiyordu. Adhemar, fakirler için yardım kampanyaları düzenlemekle beyhude yere uğraşırken fırsatını bulanlar kaçmaya başladılar⁶¹.

Antakya kuşatmasının henüz beşinci gününde kaçan Haçlılar, önce Süveydiye limanına, buraya düzenlenen saldırı üzerine de İskenderun'a gittiler. İskenderun'da bulunan Blois kontu Stephan'a Antakya'nın durumunu anlatmaları ve Stephan'ın da bu durumu Aleksios'a nakli ile Bizans yardımını da kaybeden şehir, şimdi Kürboğa ile baş başa kaldı⁶². Aleksios'un geri dönüşüne Kürboğa ne kadar sevindiyse bu durum, Haçlıların moralini de o derece bozdu. Yeni tabloya göre başlarının çaresine bakmak zorunda olan Haçlılarda Bohemond, inisiyatifi ele alarak Kürboğa ile mücadelede askeri yetkileri şahsında topladı. Fakat Bohemond, insanları savaşa sevk etmek konusunda sıkıntılar yaşamaya başladı. Hatta güçsüz düşmüş insanları Michaud'un ifadesiyle mezara benzeyen evlerinden çıkarmak için şehrin birkaç yerini ateşe vermek zorunda kaldı. Yangın gerçekten etkili oldu, insanlar evlerinden çıktı fakat kaynakların abartılı olarak verdikleri bilgiye göre

⁶¹ Anonim Haçlı Tarihi, s.114-115, 121-122, Willermus, I, s.270-272, Albertus Aquensis, s.299-301, Fulcherius Carnotensis, s.87, İbnü'l-Esir, *İslam Taribi*, X, s.230. en-Nuveyri, *Nihâyetül-Ereb*, XXVIII, s.163, Raymondus'tan naklen August C. Krey, *The First Crusade*, s.173, Michaud, I, s.159-160, Guibert of Nogent, s.94-95, Ordericus Vitalis, III, s.133, Radulphus Cadomensis, s.102, Steven Runciman, I, s.182-183. İbnü'l-Kalânîsi ile İbnü'l-Adîm, Haçlıların açlık sıkıntısında ölümlerini yiyecek duruma geldiklerini rivayet etmektedirler. İbnü'l-Kalânîsi, *Zeyl*, s.136, İbnü'l-Adîm, *Zübdetül-Haleb*, s.241

⁶² 10 Haziran 1098'de Wilhelm von Grandmesnil, kardeşi Albericus, Wido Trursellus ve Yoksul Lambertus Pauper, kaçarak Süveydiye limanına ulaştılar. Mezkûr haçlıları takip eden Türklerin ani saldırısında limandaki gemilerin bir kısmı ateşe verildi, bir kısmı da ele geçirildi. Bu haber üzerine Kıbrıs ve Rodos gibi adalardan gelen gemiler geri döndüler ve bu durum da Haçlılara yardım imkânını kısıtladı. Anonim Haçlı Tarihi, s.114, Willermus, I, s.273-274, Albertus Aquensis, s.303-305, Guibert of Nogent, s.90-91, Ordericus Vitalis, III, s.128-129. Süveydiye'den kaçmayı başaranlar, İskenderun'da karşılaştıkları kont Stephan'a Antakya'nın umutsuz durumundan bahsetmelerini ve kontun da bunu Aleksios'a iletmesi ile imparator işi riske atmadı ve son hazırlıklarını yaptığı Philomelium'dan (Akşehir) geri dönüş emrini verdi. Bu gelişme üzerine Bohemond, artık inisiyatifi iyice ele aldı ve Aleksios'un, şehre yardıma gelmeyişi şehir üzerindeki hâkimiyet iddialarının temeline aldı. Willermus, I, s.274-278, Albertus Aquensis, s.311-315, Anna Komnena, *Alexiad*, s.339-341, Anonim Haçlı Tarihi, s.123-124, Guibert of Nogent, s.95-97, Ordericus Vitalis, III, s.134-135, Radulphus Cadomensis, s.96-97, Michaud, I, s.160

kontrolden çıkan yangın, 2 bin ev ve kiliseyi de küle çevirdi⁶³. Moral olarak da iyice çöken Haçlıların imdadına –Haçlı seferlerinde sıkça karşımıza çıkan- olağanüstülükler ve hayaller yetişti. Pierre Bartholomaeus adında biri, piskopos Adhemar ve Raymond'a gelerek Aziz Andreas'ın üç veya dört kez rüyasında kendisine görünerek İsa'nın böğrünü delen mızrağın Petrus Katedrali'nin zemininde olduğu haberini verdiğini anlattı. Aziz Andreas'ın müjdesine göre Haçlılar, bu mızrak yanlarında olduğu halde Türklere saldırırlarsa Tanrı, zafer nasip edecekti. Nihayetinde 14 Haziran 1098'de kilisenin zemini kazıldı ve mızrak bulundu⁶⁴.

27 Haziran tarihine gelindiğinde Haçlılar, Kürboğa'ya elçi yollamaya karar vermişlerdi. Pierre l'Ermite aracılığıyla iletilen teklifin içeriği hakkında kaynaklar birbirinden ayrılmaktadır. Kürboğa'nın, bir Haçlı lideriyle bire bir veya seçilecek belli sayıda askerin karşılaşması ve bu düellonun sonucuna göre karar verilmesi Haçlıların teklifleri arasındaydı. Kürboğa'nın Haçlılara Müslüman; Haçlıların da Kürboğa'ya Hıristiyan olmasını teklif etmeleri de yine kaynaklara yansımıştır. Fakat kesin olan husus, Kürboğa'nın, sayı üstünlüğüne ve Haçlıların zayıf durumda olmalarına güvenerek teklifleri reddettiğidir. Kürboğa'nın, Haçlıları kılıç zoruyla şehirden çıkaracağını ifade etmesinin ardından elçiler geri döndüler⁶⁵.

Taraflar, 28 Haziran'da savaş durumuna geldiler. Köprü Kapısı'nda toplanmaya başlayan, on iki bölük halinde savaş düzeni alan ve Urfalı Mateos'un verdiği

⁶³ Anonim Haçlı Tarihi, s.120-121, Willermus, I, s.279-280, Ordericus Vitalis, III, s.132, Guibert of Nogent, s.93, Michaud, I, s.163. Radulphus'un kaydına göre yangını çıkaran Flandre kontu idi. Radulphus Cadomensis, s.99-100

⁶⁴ Anonim Haçlı Tarihi, s.118-119, 126, Willermus, I, s.280-281, Albertus Aquensis, s.317, Anonim Süryani Vakayinamesi, s.12, Abû'l-Farac, II, s.340, Guibert of Nogent, s.91-92, 98, Ordericus Vitalis, III, s.129-131, 135, Raymondus'tan naklen August C. Krey, *The First Crusade*, s.176-182. Adhemar, bu hikâyeye inanmazken Raymond inandı ve mızrağı muhafaza etmeye devam etti. Bir süre sonra mızrağın gerçekliğinden şüphe edilmeye başlandı. 8 Nisan 1099'da Pierre Bartholomaeus ateşte sınıandı. Ağır yaralanan Bartholomaeus, 20 Nisan'da öldü. Fulcherius Carnotensis, s.83-85, Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.197. İslam kaynaklarına göre mızrağı oraya Pierre koymuş ve halkın moralini yükseltmek için bu hikâyeyi uydurmuştur. İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, s.230-231, en-Nuveyrî, *Nihâyetül-Ereb*, XXVIII, s.163-164, Sıbt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zaman*, I, s.310-311

⁶⁵ Anonim Haçlı Tarihi, s.127, Fulcherius Carnotensis, s.87, Willermus, I, s.282-284, Albertus Aquensis, s.317-319, İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, s.230, Ebû'l-Fidâ, *el-Mubtasar*, II, s.210-211, Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.197, Raymondus'tan naklen August C. Krey, *The First Crusade*, s.186. Ayrıca bkz. Michaud, I, s.167-169, Guibert of Nogent, s.98-99. Radulphus'un anlatımı Fulcherius'a uygundur. Ancak onun anlatımında Pierre daha sağlam bir duruş sergilemektedir. Zaten kendisi de ordudan firar ettiğinden prestijini geri kazanması için beş kişilik elçilik heyetine dâhil edilmişti. Fakat bu elçilik heyeti bir sonuç alamadı. Hatta yazarın anlatımına göre Hıristiyanların inançlarıyla alay eden Kürboğa, *sizin leşlerinizi köpeklere atacağım* diye de ekledi. Radulphus Cadomensis, s.103-104. Pierre'e Herluin adında biri eşlik etmekteydi. Ordericus, Herluin'in Türkçe bildiğini kaydetmektedir. Ordericus Vitalis, III, s.135, Gürhan Bahadır, *Antakya Haçlı Prensiği (1098-1126)*, s.42

rakama göre 150 bin piyade ile 15 bin⁶⁶ atlıdan ibaret olan Haçlıların öncülerine Hugh of Great, artçılarına da Bohemond kumanda ediyordu. Sol kanatta Tankred bulunurken sağ kanada Normandie kontu liderlik ediyor ve Bohemond ile Godfroi merkezde yer alıyordu. Raymond ise Kutsal Mızrak yanında olduğu halde orduda yerini almıştı. Haçlılar, harekete geçmeden önce iç kaleden gelmesi muhtemel saldırıya karşı da şehir ile kale arasına 200 asker bıraktılar. Durum, iç kaleden haber verildiğinde Kürboğa, Haçlıların köprüyü geçmesine engel olmaları için yaklaşık 2 bin kişilik bir birliği köprüye yolladı. Ancak Haçlıların öncülerine kumanda eden Hugh'un saldırısında bu Türk birliği bir süre direndiyse de fazla tutunamadı ve geri çekildi⁶⁷. Bu defa ovaya ilerlemeye başlayan Haçlılara Türk okçuları saldırıya geçtiler. Bu saldırıya Haçlıların mızrak ve kılıçla karşılık vermesiyle de kısa bir süre sonra yakın savaş başladı. Neticesinde -kaynakların tamamının ittifakla bildirdiğine göre- Türkler, Haçlıların saldırısı karşısında tutunamadılar ve bozgun halinde geri çekilmeye başladılar⁶⁸.

Kürboğa'nın yenilgisine ordudaki anlaşmazlıkların sebep olduğu görülmektedir. Her şeyden önce Kürboğa kendine fazla güveniyor ve yanındaki emirleri küçük görüyordu. Anonim Gesta'ya göre Kürboğa, ordugâhını Antakya ön-

⁶⁶ Smbat ise bu rakamı 170 bin piyade ile 15 bin atlı olarak vermiştir. Smbat Sparapet, *Chronicle*, s.51

⁶⁷ Willermus, I, s.288-289, Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.197-198, Albertus Aquensis, s.329-331 Raymondus'tan naklen August C. Krey, *The First Crusade*, s.186-187. İslam kaynaklarının anlatımına göre Haçlılar, şehirden beşer-altışar kişilik gruplar halinde çıkmaya başladıklarında Vessâb b. Mahmud, Kürboğa'ya şehirden her çıkanın öldürülmesini tavsiye etti. Fakat Kürboğa, Haçlıların tamamını yok etmek istediği için hepsinin şehirden çıkmasını bekledi ve Haçlılar bir araya gelince de bunları yenmek mümkün olmadı. Kaynaklar, savaşın kaybedilmesini, Kürboğa'nın Haçlıların şehirden tamamının çıkmasını beklemesine ve yanındaki emirleri küstürmesine bağlamaktadır. İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, s.231, İbnü'l-Adım, *Zübdetül-Haleb*, s.241, en-Nuveyrî, *Nihâyetül-Ereb*, XXVIII, s.164. Haçlı kaynakları da Kürboğa'nın ihtiyatsızlığını nakletmektedir. Fulcherius ve Radulphus'un ortak rivayetine göre Haçlılar şehirden çıkmaya başladıkları sırada Kürboğa, satranç oynamaktaydı. Başlangıçta uyarılara aldırmayıp harekete geçmedi. Ancak Adhemar'ın sancağını görünce işin ciddiyetini kavradı ve Haçlılara haber yollayarak önceki günkü barış tekliflerini kabul ettiğini bildirdi. Fakat bu defa da Haçlılar kabul etmedi. Fulcherius Carnotensis, s.88-89, Radulphus Cadomensis, s.106-107

⁶⁸ Bu arada Willermus, sahilde Kılıç Arslan'ın Haçlılara saldırdığını haber vermektedir. Kılıç Arslan'ın bu savaşa katılmadığı bilinmektedir ve Albertus da bu kişiyi Süleyman olarak kaydetmiştir ki Fulcherius'un da ifade ettiği üzere bahsedilen emir, İlgazi'nin oğlu Süleyman olmalıdır. Bu bahsedilen Türklere Godfroi, Flandre kontu ve Hugh of Great ortak bir saldırı düzenlediler ve buradaki Türkler, kuru otları ateşe verip dumandan istifade ile kaçabildiler. Anonim Haçlı Tarihi, s.130-131, Fulcherius Carnotensis, s.88, Albertus Aquensis, s.327-329, Willermus, I, s.291-292, Guibert of Nogent, s.101, Raymondus'tan naklen August C. Krey, *The First Crusade*, s.188, Michaud, I, s.178. Ordericus'a göre yakılan ateş, zor durumda olunduğunun ve geri çekilme gerekliliğinin işaretiydi. Ordericus Vitalis, III, s.140-141. Burada bulunanlar, İbnü'l-Esir'in bahsettiği Sökmen ve Cenâhüd-Devle olmalıdır. Bunlar pusuda oldukları için savaş meydanından en son çekildiler. İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, s.231. Anna Komnena, Asi İrmak'ta birçok Türk'ün boğulduğunu haber vermektedir. Anna Komnena, *Alexiad*, s.342

lerine henüz kurduğu sıralarda Türkler, fakir hacılardan ele geçirdikleri paslı bir kılıç, kötü bir yay ve kullanılamaz durumda olan bir mızrak getirdiler. Bununla keyiflenen Kürboğa, Haçlılarla alay ederek Abbâsi halifesine yazdığı mektupta bu durumu dile getirdi. Mektubunda Kürboğa, halifeye rahat olmalarını, şimdiden iç kaleyi ele geçirdiğini, sonrasında Antakya'yı, bütün Suriye'yi, Anadolu'yu, Bulgaristan'ı ve hatta Apulia'yı fethedeceğini de ekledi. Bu hikâyenin gerçekliği bir yana Kürboğa'nın kendine güvenini yansıtmaya yönüyle önemlidir. Kürboğa, fethedeceğini söylediği yerlerle güçlü ve önemli bir devlet adamı olduğunu vurgulamıştır ki bu da İslam kaynaklarının tasvirine uymaktadır. Zira kendisi, yanındaki emirleri küçük gören bir kişiliğe sahip olarak tasvir edilmiştir. Ancak Haçlı kaynağında yer alan Kürboğa'nın annesinin Haleb'den gelerek oğluna Haçlılarla savaşa girmesi halinde yenileceğini ve Hristiyanlığın üstün vasıflarını anlattığı kayıtların, tamamen hayal ürünü olduğu görülmektedir⁶⁹. Kürboğa'nın, henüz Antakya'ya geldiği sıralarda yanındaki emirlere kötü davrandığını, bu emirleri kızdırdığını İslam kaynakları haber vermektedir. İslam kaynaklarına göre bu emirler, Kürboğa'ya güvenmişler ve savaşın en kritik anında onu yalnız bırakmaya karar vermişlerdi. İbnü'l-Adîm'in, ordudaki anlaşmazlıklar konusunda verdiği bilgiler daha belirleyicidir: Türk birleşik ordusu, Antakya önündeyken Kürboğa'ya Haleb meliki Rıdvan'ın elçileri geldiler. Bu durum, Dukak'ı rahatsız etti ve şüphelendir-di. Bunun yanı sıra Cenahüd-Devle de Yusuf b. Abak ile kardeşinden tedirgin idi. Tüm bunlara Vessâb b. Mahmud'un yanındaki Araplarla Türklerin anlaşmazlıkları da eklenince ordu, daha Haçlılarla savaşa girmeden adeta dağılmıştı. Azîmî de kısa kaydında Türk emirlerin birbirlerine düşmanca davranmalarının yenilgilerine sebep olduğunu açıkça kaydetmektedir⁷⁰.

Albertus ve Willermus, savaşın yaşandığı ovada bulunan vadide kış mevsiminde akan bir dere den bahsetmektedirler. Savaş alanından çekilen Kürboğa, bu vadiyi geçerek küçük bir tepeye sığındı ve etrafa dağılan askerlerini toplamaya çalıştı. Fakat Haçlıların, bu tepeye saldırısı üzerine Kürboğa da çekilmek zorunda kaldı. Tankred ve adamları, çekilen Türkleri altı km. kadar takip ettiyse de Türklerin tuzağına düşme ihtimali, fazla açılmalarına mani oldu. Türkler, bozgun halinde çekilirken durumu haber alan civardaki Ermeni ve Süryaniler, Türklerle pus-

⁶⁹ Anonim Haçlı Tarihi, s.109-113, Guibert of Nogent, s.86-89, Ordericus Vitalis, III, s.127-128

⁷⁰ İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, s.230, en-Nuveyrî, *Nihâyetül-Ereb*, XXVIII, s.163, İbnü'l-Adîm, *Zübdetül-Haleb*, s.240, Azîmî, *Tarih*, s.37, Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.187, Abdülkerim Özyayın, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", s.416-417. Amin Maalouf, Dukak'ın sorun çıkardığını ifade etmektedir. Öyle ki Kürboğa, savaştan galip çıkarsa kurtarıcı konumuna yükselecek ve tüm Suriye ona boyun eğmek zorunda kalacaktı. Fakat Antakya önlerinde olası bir başarısızlık Kürboğa'nın gücünü kıracak; bu durumda imparatorun ücretli askerleri Antakya'yı almış olacaktı. Bu durumun da bir sakıncası yoktu. Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s.45

kurmaya ve yakaladıklarını öldürmeye başladılar⁷¹. Türklerin ordugâhına giren Haçlılar, burada bulduklarını ganimet aldılar ve durumlarını bir nebze olsun düzelttiler⁷². İç kale, hala Kürboğa'nın adamı Ahmed b. Mervân'ın elinde bulunuyordu. Ahmed b. Mervân, vuku bulan yenilgi üzerine iç kaleyi teslim etmek zorunda kaldı (5 Temmuz 1098) ve kalede bulunanlar, kadın ve çocuklarıyla beraber şehirden ayrıldılar⁷³. Şehre dönen Haçlılar, kiliseleri temizleyip hizmete açarak Bizans Kilisesi'ne mensup Ioannes'i hapisten çıkardılar ve makamına iade ettiler. Fakat bir süre sonra Ioannes, Latinler üzerinde hâkimiyetini kuramadığından ülkesine dönmek zorunda kaldı. Şehirde Bohemond'un hâkimiyeti tanınırken bu duruma Raymond'un itirazları bir müddet devam etti. Raymond'un Kudüs yolculuğuna devam etmesiyle de Bohemond tam anlamıyla şehre hâkim oldu⁷⁴.

2-Antakya Kuşatmasında Fâtımîler ve Haçlılar

Kaynakların ifadesine göre Fâtımî-Haçlı ilişkileri, Haçlıların Antakya'yı kuşattıkları ve açlık sıkıntısıyla zor anlar yaşadıkları sırada başlamıştır. Bu konuda Hıristiyan kaynakları, taraflar arasında bir anlaşmanın vukuundan bahsederlerken; İslam kaynakları açık bir bilgi vermemişlerdir. Dahası eserlerini erken dönemlerde yazan Hıristiyan yazarlar, olayı daha muhtasar kaydederlerken muahhar kaynaklar daha detaylı bilgiler vermişlerdir. Örneğin olayın geri planına ait olmak üzere Şîi Fâtımîler ile Sünnî Abbâsîler/Türkler arasında uzun yıllardan beri devam eden mücadele, Willermus'un anlatımının temelini teşkil etmektedir. Yazarın ifadesine göre Abbâsîlerle itikadî mücadeleyi sürdüren Fâtımîler, Antakya önlerine henüz ulaşmış olan Haçlılarla bağlantı kurmak için harekete geçmişlerdir.

⁷¹ Willermus, I, s.293, Albertus Aquensis, s.331, 335, Anonim Haçlı Tarihi, s.132, Ordericus Vitalis, III, s.141. İbn el-Esir Haçlıların, bu çekilişi Türklerin bir hilesi sandıklarını rivayet etmekte ve *savaş olmadı ki böylesine bir mağlubiyet görülsün* yorumunu yapmaktadır. Haçlılar da bu çekilişi manidar bulmuşlar ve Türkleri takip etmekten çekinmişlerdir. İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, s.231. İbnü'l-Adîm'e göre Ermeni ve Süryanilerin saldırıp öldürdükleri Türkler iç kalede teslim olup eman verilenlerdi. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s.241. Urfalı Mateos ve ondan naklen Smbat, Kürboğa ile Haçlılar arasında vuku bulan savaşta Türklerin 300 bin kayıp verdiklerini kaydetmektedirler. Bu bilgi başka kaynaklarda yer almaz. Urfalı Mateos, *Vakayiname*, s.198, Smbat Sparapet, *Chronicle*, s.51. Radulphus'un detaylı ve süslü anlatımı vardır. Fakat diğer kaynaklarla hemen aynı bilgileri vermekle beraber ayrılan yanları da bulunur. Diğer kaynaklar, Müslümanların bir pususundan şüphelenildiği için takibin kısa mesafede gerçekleştiğini kaydetmektedirler. Fakat Radulphus, Türklerin Tankred tarafından takiple birçoğunun öldürüldüğünü kaydetmektedir. Hatta bu takip geniş bir alana yayılmış ve Artah'a kadar sürmüştür. Radulphus Cadomensis, s.108-113

⁷² Anonim Haçlı Tarihi, s.132, Willermus, I, s.294-295, Albertus Aquensis, s.337, Fulcherius Carnotensis, s.90, Guibert of Nogent, s.102, Ordericus Vitalis, III, s.141, İbnü'l-Esir, *İslam Tarihi*, X, s.231, Anna Komnena, *Alexiad*, s.342

⁷³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s.241, Willermus, I, s.295. Haçlı kaynakları, iç kaleyi teslim eden Ahmed b. Mervân'ın, yanındakilerle beraber Hıristiyanlığı kabul ettiğini kaydetmektedirler. Anonim Haçlı Tarihi, s.132-133, Guibert of Nogent, s.103, Ordericus Vitalis, III, s.142

⁷⁴ Willermus, I, s.296-297

Zira Haçlıların gelişi öncesinde Türklerin yükselişi söz konusuydu ve bu durum, Fâtımileri tedirgin etmekteydi. Özellikle Antakya'nın Türklerin eline geçmesi de önemli bir kazanımdı⁷⁵.

Willermus, anlatımını Şii-Sünnî çatışması üzerine bina etmiştir. Özellikle vurguladığı nokta, Haçlıların Türkler karşısındaki başarısına Fâtımilerin sevindiğidir. İznik'in, Haçlıların yardımıyla Bizans'a iadesi, bu durumun ilk tezahürüdür. Willermus'un anlatımına göre Fâtımiler, Türklerin gücünün kırılmasını kendileri için bir kazanç saymışlar ve Türklerin Haçlılarla uğraşmasını fırsata çevirerek durumlarını düzeltmek istemişlerdir⁷⁶. Bu cümleden maksat, hemen tüm kaynakların ittifakla ifade ettiği üzere Fâtımilerin, Kudüs'ü Artukoğullarından almalarıdır. Tarihlemede bazı ihtilaflar olmakla beraber kaynaklar, Türklerin Haçlılar karşısında zor anlar yaşadıkları sırada Fâtımilerin, Kudüs'ü ele geçirdiklerini kaydetmişlerdir. 1096 yılından beri Fâtımilerin Kudüs'ü ellerinde bulundurduklarını gözden uzak tutmamak şartıyla bu kayıtların, Haçlıların yardımıyla Fâtımilerin, kaybettikleri toprakları daha uzun vadede ele geçirme umutlarını yansıttığı olmasını düşünmek daha doğru olacaktır.

İbnü'l-Esîr'in kısa kaydı da Haçlı kaynağını desteklemektedir: *Bir rivayete göre (ise) Şii Mısır Fâtımileri, Selçuklu Devletinin gücünü kuvvetini, Gazze'ye kadar Suriye şehirlerini ele geçirip yerleştiklerini ve Mısır ile aralarında onlara mani olacak başka bir vilayet kalmadığını; Atsız'ın da Mısır'a girip orayı muhasara ettiğini görünce korkular ve Franklara haber gönderip onları Suriye'yi ele geçirmek üzere harekete geçmeğe ve böylece Müslümanlarla kendileri arasına girmeye davet ettiler. Doğrusunu Allah bilir.*⁷⁷ İbnü'l-Esîr'in bu kaydından Fâtımilerin, Haçlı seferlerinin tetikleyicisi olduğu anlamını çıkaramayız ve yazar da temkinli bir ifade kullanmıştır. Ancak bu kayıt, Haçlılar, doğuya geldikleri sırada İslam dünyasındaki rekabeti ve siyasi entrikaları çok iyi yansıtmaktadır.

Hıristiyan kaynaklarındaki rivayetler, gerçekte Şii-Sünnî mücadelesinin boyutlarını ve ne kadar derin olduğunu gözler önüne sermektedir. Zira bu kayıtlarda Fâtımilerin, olası bir Haçlı başarısızlığından endişeli oldukları; uzun ve yorucu Antakya kuşatmasından Haçlıların mağlup çıkma ihtimallerinin Fâtımî-

⁷⁵ Willermus, I, s.223

⁷⁶ Willermus, I, s.223-224

⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, X, s.228, en-Nuveyrî, *Nihâyetül-Ereb*, XXVIII, s.161. Bu rivayet, Haçlı seferlerinin sebepleri veya itici güçleri söz konusu olduğunda daha anlamlı görünmektedir. Bu konuda Azîmî'nin kaydı, olayın başka bir boyutuna dikkat çekmekle beraber yine İbnü'l-Esîr'i destekler: *Sabil halkı, Frank ve Rum hacılarının Beytülmuğades'e (Kudüs) gitmelerine engel oldular. Bu hacılardan sağ salım memleketlerine gidenlerden (alınan) onların bir sefere hazırlandıkları haberi yayıldı. Bu haberler bütün sabil kentlerine ve İslam memleketlerine erişti. Azîmî, Tarih*, s.33. Azîmî'nin 1093 yılına ait olan bu rivayetini Şii-Sünnî çatışmasında Hıristiyan hacıların zarar görmüş olabilecekleri şeklinde yorumlamak mümkündür ve yine İslam dünyasının mevcut durumunu yansıttığı açısından dikkate değerdir.

leri kaygılandırdığı yer almaktadır. Bunun içindir ki Antakya önlere gönderilen Fâtımî elçileri, Haçlılara askeri ve lojistik yardım vaadinde bulunmuşlar, Haçlıların güvenini kazanarak bir anlaşma temin etmeye çalışmışlardır⁷⁸. Willermus, Haçlı karargâhında çok iyi karşılanan Fâtımî elçilerinin, tekliflerini ilettiğini kaydetmekle beraber bu tekliflerin içeriğine dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Yazarın dikkat çektiği husus, Fâtımî elçilerinin Haçlılar hakkındaki intibalarıdır. Buna göre Fâtımî elçileri, Haçlıların bunca sıkıntıya nasıl katlandıklarına hayret etmişler, Haçlıların bu güçlü duruşu karşısında bunların ileride çok tehlikeli olabilecekleri fikrine kapılmışlardı. Bu durumda bu güçlü ordunun yardımını mutlaka alınmalıydı fakat Fâtımî elçilerinin korkularının pratikte de karşılığı olduğu Haçlıların, Fâtımî şehirlerini birbiri ardına zaptı ile ortaya çıkacaktır⁷⁹.

Yukarıda ifade edildiği üzere eserlerini erken dönemlerde kaleme alan yazarların bu konudaki kayıtları daha muhtasardır. Örneğin Anonim Gesta yazarı, 9 Şubat 1098'de Asi Nehri ile Antakya arasında vuku bulan çatışmada Türklerin mağlubiyetini anlatırken öldürülen Türklerden 100 tanesinin başının Fâtımî heyetinin de bulunduğu şehir kapısı önüne getirildiğini kaydetmiş ve başka bir detay vermemiştir⁸⁰. Eserde Fâtımî delegelerinin, Antakya önlerinde ne kadar süreyle kaldığına dair bir kayıt da bulunmamakla beraber bahsedilen zafer sonrasında ayrıldıklarını düşünmek mümkündür. Keza Albertus da Fâtımî elçilerinin muhteşem hediyelerle onurlandırıldıktan sonra deniz yoluyla ülkelerine döndüğünü kaydetmiş fakat o da bir tarih belirtmemiştir. Fâtımî elçilerinin, şehir önünden bir anlaşmaya vardıktan sonra ayrıldıklarını yine Albertus'tan öğrenmekteyiz⁸¹.

Fâtımîlerin teklifleri konusunda en detaylı bilgi, eserini doğudan gelenlerin anlattıklarına ve Avrupa'ya ulaşan raporlara dayanarak hazırlayan Albertus'ta yer almaktadır: Haçlı karargâhına ulaşan on beş kişilik Fâtımî elçilik heyeti, ortak bir amaç için taraflar arasında barış ve ittifak kurulmasını teklif ettiler. Elçilerin verdiği mesajda Haçlıların doğuya gelişinden Fâtımî halifesinin ne kadar memnun olduğu ve Türklerin arz ettiği tehlike vurgulanmıştır. Zira Kudüs'e hâkim oldukları sürece Türkler, Fâtımî şehirleri için de bir tehlike oluşturmakla beraber Haçlıların gelişinden önce Fâtımîler, Kudüs'ü ele geçirdiği için bu tehlike hafiflemiştir. Bu durumda karşılıklı yardımlaşmayla Türklerin nüfuzu tamamen kırılabilir. Elçilerin dile getirdiği bir husus özellikle önemlidir ki halife, Fâtımî topraklarında yaşayan Hıristiyanların durumunu düzeltmeyi vaad ediyordu. Yani kurulacak it-

⁷⁸ Willermus, I, s.224

⁷⁹ Willermus, I, s.224

⁸⁰ Anonim Haçlı Tarihi, s.95, Albertus Aquensis, s.237, Guibert of Nogent, s.77, Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri –Müslüman-Haçlı Siyasi İttifakları-*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008, s.64. Willermus'un ifadesine göre elçiler zaman zaman Haçlı liderleriyle görüşme imkânı bulmuşlardır. Türklerin kesik başları, elçilere gözdağı vermek için ordugâha taşınmış olmalıdır.

⁸¹ Albertus Aquensis, s.239, Steven Runciman, I, s.176

tifak ile Fâtımîler, Hıristiyanları kucaklamaya hazırды. Fakat bu ifadenin tam olarak anlamı, var olan statünün değişmeyeceğidir. Başka bir deyişle Fâtımîler, sahip oldukları yerlerde hâkimiyetlerini sürdüreceklер; Haçlılar, Selçuklu topraklarına yöneleceklerdi. Tüm bu sebeplerle Fâtımîler, Bizans'tan gasbedilmiş olan Antakya'nın kuşatılması konusunda Haçlıların ısrarlı olmalarını ve sebat göstermelerini rica ettiler⁸².

Antakya'yı kuşatmakta olan Haçlılara Fâtımîlerin anlaşmak için elçi göndermeleri onların (daha geniş manada da tüm Müslümanların) Haçlı seferlerinin mahiyetini anlamadıklarını göstermektedir. Fâtımîler, Haçlıları Bizans'ın ücretli askerleri olarak düşünmüşler ve onların doğuya yerleşme niyetlerini başlangıçta anlayamamışlardı. Bu durumda Antakya'nın kuşatılması da rutin bir Bizans seferi olarak görünmektedir ki bunda da bir beis yoktur. Haçlıların gerçek niyeti, Antakya'yı ele geçirip Kudüs'e ilerlemeleri ile anlaşılmış fakat bu noktadan sonra Haçlılara karşı Fâtımîlerin etkili bir mücadele vermeleri mümkün olmamıştır. Haçlılar, Kudüs'e doğru ilerlerken el-Efdâl, durumu anlamak için imparator Aleksios'a başvurmuş fakat imparatorun Haçlılar üzerinde bir kontrolü olmadığı ve kendileriyle olan anlaşmaların devamından yana olduğu cevabını almıştır. Zira Haçlılar, imparatora ettikleri yemini de çiğnemişlerdi⁸³.

Antakya önlerinden ayrılan Fâtımî elçilerine Haçlıların mukabil elçilik heyeti eşlik etmişti. Bunlar, yanlarında Fâtımî elçileri olduğu halde Haçlılar, Arka Kalesi'ni kuşatırken (Şubat 1099 ortaları) geri döndüler. Fâtımî elçileri, aynı gayeyle gelmiş olmakla beraber bu defa şartlar değişmişti ve bu durum tekliflere de yansımıştır. Haçlıların, -Türkleri yendikten sonra harekete geçmeleriyle- hedeflerinin Kudüs olduğu da anlaşıldı. Bu gelişme üzerine Fâtımîler, Haçlılara toprak-

⁸² Albertus Aquensis, s.231. Willermus da bu durumu, Haçlılara askeri ve lojistik yardım sağlanması konusunda Fâtımîlerin verdiği teminatla teyit etmektedir. Bizans ile Fâtımîler genelde anlaşma içinde olmuşlardı. Hatta Aleksios, Haçlılar henüz İstanbul'da iken onlara Şii-Sünnî mücadelesinden bahsetmiş ve Fâtımîlerle anlaşmalarını tavsiye etmiş olması muhtemeldir. Albertus'un da ifade ettiği gibi Fâtımîler, Hıristiyan halka hoşgörülü davranıyorlardı ve bu durumu sürdürmeye hazırдыlar. Steven Runciman, I, s.176. Azîmî'nin başka kaynaklarda yer almayan kaydına göre Haçlılar, harekete geçtiklerinde Aleksios, Müslümanlara mektup yazmış ve Haçlıların gelişini haber vermişti. Bundan kasıt, Fâtımî-Bizans haberleşmesi olmalıdır. Azîmî, *Tarih*, s.35. Amin Maalouf'a göre Nisan 1097'de imparatorun elçileri Fâtımî veziri el-Efdâl'e gelerek Haçlıların, Anadolu'da ilerlemekte olduklarını haber verdi. el-Efdâl, bu duruma çok sevindi. Bu iletişim daha sonraları da kopmadı. Hatta el-Efdâl, Antakya önlerinde bulunan Haçlılara bir elçilik heyeti yollamadan önce Bizans imparatoruna bir mektup yolladı ve İznik'in kazanılması hususunda kendisini tebrik ederek sevincini dile getirdi. Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s.55

⁸³ Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s.49, Steven Runciman, I, s.210, Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s.63, Eymen Fuâd Seyyid, "Efdâl bin Bedrû'l-Cemali ve Fâtımîlerin, Haçlılara Karşı Güttüğü Siyaset", *Haçlı Seferlerinin 900. Yıldönümünde Selâhaddin-i Eyyûbi Sempozyumu (23-24 Kasım 1996 Diyarbakır)*, Diyarbakır 1997, s.145, Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s.57

larına girmemelerini, buna karşılık hacıların Kudüs'teki kutsal mekânlara silahsız olarak serbestçe girişini sağlamayı teklif ettilerse de Haçlılar bu teklifi kabul etmediler⁸⁴. Tüm bu rivayetlerden çıkan sonuca göre Fâtımiler, Haçlılara Suriye-Filistin topraklarını paylaşmak üzere anlaşma teklif etmişlerdir. Araştırmacılar bu taksimi, Antakya ve Kuzey Suriye'nin Haçlılara; Kudüs ve Filistin topraklarının Fâtımilere ait olması şeklinde yorumlamaktadırlar. Bu da Selçukluların hâkim oldukları toprakların paylaşımı anlamına gelmektedir. Çünkü sahil şehirleri ile Filistin'in Fâtımiler'de kalması, bir bakıma Haçlıların, Selçuklular üzerine yönlendirilmesidir. Buna karşılık Fâtımî hâkimiyetindeki şehirlerde ve özellikle Kudüs'te Hıristiyanların durumu düzeltilecek, kutsal mekânlar hacıların ziyaretine her daim açık bulundurulacak, hacılar silahsız olarak buraları ziyaret edebilecekler fakat ziyaretleri bir ayı geçmeyecekti⁸⁵.

Görüldüğü üzere kaynaklar, Fâtımilerin, Sünnî İslam dünyasına karşı Haçlılarla bir anlaşmaya varmak için çaba sarf ettiklerini ifade etmektedirler. Fakat bu noktada Haçlıların, gelen Fâtımî elçilerine net bir cevap verip vermedikleri kesin değildir. Haçlıların, Fâtımiler dolayısıyla İslam dünyasındaki ihtilaflardan yararlanmak hevesine kapılmış olmaları muhtemel olmakla beraber, Haçlıların daha sonraki faaliyetleri düşünüldüğünde kesin şartları olan bir anlaşmanın varlığı mümkün görünmemektedir. Bu durumda, Haçlıların, sözlerinde durmadığı, anlaşmalara uymadığı da akla gelmektedir. Zira İbnü'l-Esîr'in kayıtları bunu çağrıştırmaktadır. Yazar, Haçlılar Kudüs'ü zapt edip vahşetlerini sergiledikleri sırada el-Efdâl'in, Haçlılara elçi gönderip yaptıkları dolayısıyla onları yadırgadığını, tehdit ettiğini ifade etmektedir. Kudüs'ün Haçlıların tabii hedefi olduğu bir durumda el-Efdâl'in Haçlıları yadırgaması / kınaması onlardan bu hareketi beklemediği şeklinde anlaşılmaya müsait olduğundan Haçlıların anlaşmalara uymadığı görülmektedir⁸⁶. Ancak tüm bu anlatılanları, Fâtımilerin, Haçlılara Türklere karşı anlaşma teklif ettiği fakat Haçlıların Kudüs'e gelinceye kadar Fâtımilerle iletişimi kesmeyerek onları oyaladıkları ve hareketsiz bıraktıkları şeklinde düşünmek olayların seyrine daha uygun düşmektedir⁸⁷.

⁸⁴ Willermus, I, s.325-326, Albertus Aquensis, s.403, Steven Runciman, I, s.210, Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s.64, Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, s.57, Muhammed Süheyl Takkûş, *Târibü'l-Fâtımiyyin -fi Şimâli İfrikiyye ve Mısır ve Bilâdiş-Şâm-, Dârü'n-Nefais, Beyrut 2007*, s.431

⁸⁵ Takkûş, *Târibü'l-Fâtımiyyin*, s.427-428, Steven Runciman, I, s.176, Yusuf Derviş Gavânime, "El-Efdâl b. Bedr'ül Cemâli ve Birinci Haçlı Seferindeki Rolü", Trc. Abdülkerim Özaydın, *Tarih Dergisi*, XIII, (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı), İstanbul 1987, s.149, Eymen Fuâd Seyyid, "Efdâl bin Bedr'ül-Cemali ve Fâtımilerin, Haçlılara Karşı Güttüğü Siyaset", s.143, Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, s.63, M. A., Stevenson, *The Crusaders in the East*, Cambridge University Press, 1907, s.26,

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, X, s.237

⁸⁷ Steven Runciman, I, s.176

Sonuç

Antakya'nın kuşatılması ve ihanet yoluyla ele geçirilmesinin, birkaç noktadan önem taşıdığı görülmektedir. İlk olarak Yağısyan'ın Haleb ve Dımaşk melekleri ile olan tâbî-metbû durumu ön plana çıkmaktadır. Yağısyan'ın bölgedeki olaylarda etkili olmak ve bu etkinliğini kaybetmemek istemesi zaman zaman Rıdvan'a, zaman zaman da Dukak'a tabi olmasını gerektirmiş; bu durum da Antakya kuşatmasında -zaten çatışmakta olan- Haleb-Dımaşk kuvvetlerinin ortak hareket etmesini zorlaştırmıştır. Dolayısıyla şehre gelen yardımlar bu sayede kısıtlanmış, bu da daha rahat hareket etmeye başlayan Haçlılara şehri tamamen kuşatmak için tahkimatlar ve burçlar inşa etme imkânı vermiştir. Bu yolla şehrin dış dünya ile bağlantısı kesilmiş ve buna erzakın azalması da eklenince kuşatılanların moralleri iyice bozulmuştur. Haçlıların Antakya kuşatması, Müslüman hâkimlerin kendi aralarında yaşadıkları çatışmayı gözler önüne sermektedir. Bu durum, en çok şehir düştükten sonra Haçlıları muhasara eden Kürboğa'nın ordusundaki Müslüman emirler için geçerlidir. Kürboğa'nın ordusunun dağılmasında yine Haleb-Dımaşk çatışması fitili ateşlemiş olmakla beraber ordudaki Arap ve Türk birlikleri arasındaki anlaşmazlıklar da etkili olmuştur. Buna Kürboğa'nın kişiliğinden kaynaklanan özgüven ve kibir de eklenince tablo tamamlanmaktadır.

Fâtımîlerin davranışı ise onların Haçlı seferinin mahiyetini anlamadıklarını göstermektedir. Haçlıların, Bizans'ın ücretli askerleri olarak düşünülmesi Fâtımîler'de onların Selçuklulara karşı müttefik olabilecekleri intibasını uyandırmış ve el-Efdâl, yolladığı elçilerle hem yardım vaad etmiş hem de kuşatmayı sürdürmeleri konusunda Haçlıları yüreklendirmiştir. Fâtımîlerin tutumunda Bizans ile olan yakınlığı ve anlaşma halinde olması etkili olmuştur diyebiliriz. Zira İznik'in Bizans'a teslimi sonrası Bizans imparatoruna yollanan tebrik mesajları Fâtımîlerin Haçlıları Bizans'ın ücretli askerleri olarak gördüğünün başka bir tezahürüdür. Bu halde Antakya'nın Bizans'a iadesinde bir sakınca görmeyen Fâtımîlerin, bu kalabalık ordu ile Türklerin gücünü kırma hevesine kapılmaları Fâtımî-Bizans ilişkileri göz önüne alındığında bir anlam ifade etmektedir. Bizans'ın, Kudüs hassasiyetine dair herhangi bir örnek de yoktur. Bizans, doğu sınırındaki güvenlik ile ilgilenmekte olduğu için hiçbir zaman Kutsal Toprakları kurtarma girişiminde bulunmamıştır. Bu yüzden Haçlıların daha ileriye gidebilecekleri Fâtımîlerce öngörülmemiş olmalıdır. Haçlıların hedefinin Kudüs olabileceği düşüncesi Fâtımîler'de ancak Haçlılar harekete geçtiğinde oluşmuş ve bu durumda da artık çok geç kalınmıştı.

Görüldüğü üzere İslam dünyasındaki zaafı, Haçlıların işini kolaylaştırmıştır. Ancak aynı durum Hıristiyanlar için de geçerlidir. Zira Antakya kuşatması Hıristiyanların yeminlerine sadık kalmadıklarının ve siyasi-ekonomik kaygıların dini duyguların önüne geçtiğinin en bariz örneklerindedir. Antakya'nın Bizans'a teslim edilmeyişi, Haçlılarla Bizans arasında uzun süre devam edecek bir hâki-

miyet kavgasına sebep olmuş, hatta Bohemond, Papa'dan Bizans'a karşı bir *Haçlı seferi* düzenlemek için izin almayı da başarmıştır.

Antakya, doğuda kurulan ikinci Haçlı Devleti'dir. Kudüs'ün korunması bağlamında Antakya ve Urfa bir güvenlik kilidi olarak görülmekteyse de özellikle Urfa'da Ermenilere karşı sergilenen tutum, Haçlıların doğulu kardeşlerine yardımdan ziyade kendi hâkimiyet alanlarını tesis etme düşüncelerini açıkça göstermektedir.

KAYNAKÇA

Abû'l-Farac, Gregory (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, I-II. Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1999

Albertus Aquensis (Albert of Aachen), *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, Tran. Susan B. Edgington, Oxford University Press, New York 2007

Alptekin, Coşkun, *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul 1985

Altan, Ebru, "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar", *Belleten*, LXV / 243, TTK, Ankara 2001, (s.571-582)

_____, "Ortaçağ'da Antakya (969-1098)", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Dünya Yayınları, İstanbul 2008, (s.323-334)

_____, "Yağsıyan", *DİA*, XLIII, Ankara 2013, (s.177-179)

Anna Komnena, *Alexiad (Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin Tarihi, Malazgirt'in Sonrası)*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996

Anonim Haçlı Tarihi (*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*), Çev. Ergin Ayan, Selenge Yay., İstanbul 2013

Anonim Süryani Vakayinamesi (I. ve II. Haçlı Seferleri Vakayinamesi), Notlar H. A. S. Triton, Türkçe Çev. Vedii İlmen, Yaba Yayınları, İstanbul 2005

Aydın, Mehmet, "Antakya ve Tarsus Eksenli İlk Dönem Hıristiyanlığına Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XV, Konya 2003, (s.5-16)

Azîmî, Muhammed b. Ali, *Azîmî Tarihi, Selçuklularla İlgili Bölümler (H. 430-538= 1038/39-1143/44)*, Metin, Çeviri, Notlar ve Açıklamalar: Ali Sevim, TTK, Ankara 2006

Bahadır, Gürhan, *İslam Fethinden Haçlılara Kadar Antakya (M. S. 636-1100)*, Antakya Belediyesi Yayınları, Antakya 2010

_____, *Antakya Haçlı Prensligi (1098-1126)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay. 2013

Cahen, Claude, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, Çev. Mustafa Daş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010

Demirci, Kürşat, "Hıristiyanlık (Giriş, Tarih)", *DİA*, XVII, Ankara 1998, (s.328-340)

Demirkent, Işın, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi, I, (1098-1118)*, TTK, Ankara 1990

_____, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, TTK, Ankara 1996

_____, "Tatikios (Türk Asıllı bir Bizans Kumandanı)", *Belleten*, LXVII / 248, TTK, Ankara 2003, (s.93-110)

_____, *Haçlı Seferleri*, Dünya Yay. İstanbul 2004

_____, "Haçlı Seferleri Srasında Doğu Akdeniz'de Deniz Hâkimiyeti", *Bizans Tarihi Yazıları (Makaleler-Bildiriler-İncelemeler)*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2007, (s.221-247)

_____, "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması (6 Mayıs-19 Haziran 1097)", *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2007, (s.21-39)

Ebû'l-Fidâ, İmâdeddin İsmâil b. Ali, *el-Muhtasar fî Abbâri'l-Beyser*, II-III, Kahire h. 1286

en-Nuveyrî, Şihâbeddin Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûnî'l-Edeb*, XXVIII, Tah. Necib Mustafa Fevâz-Hikmet Kaşlı Fevâz, Beyrut 2004

Ersan, Mehmet, "Bizans İmparatorluğu-Antakya Haçlı Prinkepliği Siyasi İlişkilerine Bir Bakış", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Dünya Yay. İstanbul 2008, (s.335-346)

Fulcherius Carnotensis, *Kudûs Seferi -Kutsal Toprakları Kurtarmak-*, Çev. İlcan Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009

Gavânimе, Yusuf Derviş, "el-Efdal b. Bedrû'l-Cemâli ve Birinci Haçlı Seferindeki Rolü", Trc. Abdülkerim Özaydın, *Tarih Dergisi*, XIII, (Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu Hatıra Sayısı), İstanbul 1987, (s.139-154)

Guibert of Nogent, *The Deeds of God Through the Franks*, (pdfbooks.co.za/library/GUIBERT_OF_NOGENT-THE_DEEDS_OF_GOD_THROUGH_THE_FRANKS.pdf) Erişim Tarihi: 29. 07. 2015

Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Çev. Enver Ziya Karal, TTK, Ankara 2000

- İbnü'l-Adîm, Kemâleddin Omar b. Ahmed b. Ebî Cerrâde, *Zübdetü'l-Haleb min Târihi Haleb*, Tah. Halil el-Mansur, Beyrut 1996
- İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebû'l-Hasan Ali Muhammed el-Cezerî, *İslam Tarihi*, X, Çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yay., İstanbul 1987
- İbnü'l-Kalânisi, Ebû Ya'lâ Hamza, *Zeylu Târihi Dımaşk*, Haz. H.F. Amedroz, Leyden 1908
- Krey, August C., *The First Crusade*, Oxford University Press 1921
- Maalouf, Amin, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007
- Michaud, Joseph Francois, *The History of the Crusades*, I, İng. Trc. W. Robson, London 1881
- Ordericus Vitalis, *The Ecclesiastical History of England and Normandy*, III, Trans. Thomas Forester, London 1853
- Özeydin, Abdülkerim, "Büyük Selçuklu Emiri Kürboğa", *Tarih Dergisi*, XXXVI, İstanbul 2000, (s.405-421)
- Polat, İbrahim Ethem, "Doğu ve Batı Kaynaklarında Haçlı Seferlerinde Yaşanan İnsanlık İhlalleri", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, V-VI, Ankara 2008, (s.5-27)
- Radulphus Cadomensis (Ralph of Caen), *The Gesta Tankredi of Ralph of Caen - A History of the Normans on the First Crusade*, Trans. Bernard S. Bachrach, David S. Bachrach, Hampshire 2005
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1998
- Sahillioğlu, Halil, "Antakya", *DİA*, III, Ankara 1991, (s.228-232)
- Sevim, Ali, *Anadolu Fatih Kutalmışoğlu Süleymanşah*, TTK, Ankara 1990
- _____, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 2000
- Seyyid, Eymen Fuâd, "Efdâl bin Bedrû'l-Cemâlî ve Fâtımîlerin, Haçlılara Karşı Güttüğü Siyaset", *Haçlı Seferlerinin 900. Yıldönümünde Selâbaddin-i Eyyûbi Sempozyumu (23-24 Kasım 1996 Diyarbakır)*, Diyarbakır 1997, (s.138-151)
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebû'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu, *Mir'âtü'z-Zaman fi Tarihi'l-A'yan*, I, Tah., Müsfir Sâlim el-Gâmedi, 1987
- Smbat Sparapet, *Smbat Sparapet's Chronicle*, Trans. Robert Bedrosian, Long Branch, New Jersey 2005
- Stevenson, M. A., *The Crusaders in the East*, Cambridge University Press, 1907
- Streck, "Antakya", *İA*, I, MEB, İstanbul 1978, (s.456-459)
- Süryani Mihail, *Süryani Patrik Mibail'in Vakayinamesi (1042-1195)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK'da Yayınlanmamış Nüsha 1944
- Takkûş, Muhammed Süheyl, *Târihu'l-Fâtımiyyin -fi Şimâli İfrikiyye ve Mısır ve Bilâdi's-Şâm-*, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 2007
- Tozlu, Selahattin, "Antakya ve Çevresi Türkmenleri Hakkında Bazı Notlar (Büyük Selçuklulardan Osmanlılara Kadar)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, VI/39, Aralık 2007, (s.145-161)
- _____, *Antakya (Hatay) Tarihi Bibliyografyası*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ 2009
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vakayinamesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yay. Ankara 2000
- Usta, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri -Müslüman-Haçlı Siyasi İttifakları-*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2008
- Willermus, (William, Archbishop of Tyre), *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, I-II, Trans. E. A. Babcock-A. C. Krey, Colombia University Press, New York 1943
- Yâkut bin Abdullah el-Hamavî, er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Buldân*, I-V, Beyrut 1977
- Yazılıtaş, Nihat, *Fâtımî Devleti Tarihi*, Kriter Yayınları, İstanbul 2010